

A | Ω

keresztyén igazság

az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

.....
Új folyam 95. szám

2012. 3. szám

tartalom

igehirdetés

Isó Zoltán: Krisztus igájában / 1

lutheri teológiáról mindenkinek

Véghelyi Antal: Luther a gyónásról / 2

tanulmány

Böröcz Enikő: Ordass Lajos és a finn egyház / 7

Luther-konferencia

Fabiny Tibor: Luther az 51. zsoltárról / 20

Véghelyi Antal: A prédikáló Luther / 34

viSSzhang

Kovács László: Töprengés a Reménység Fesztiválról / 42

tartalmi összesítők / 44

keresztyén igazság Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 95. szám – 2012. 3. szám

Szerkesztette a Szerkesztőbizottság megbízásából: Isó Dorottya

A szerkesztőbizottság tagjai: Cserhátiné Szabó Izabella, Isó Dorottya, Ittész János, Jankovits Béla, Kovács László, Tubán József

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadóhivatal: 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Tördelőszerkesztő: Erdészné Kárpáti Judit

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szatmáry Attila
HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

Krisztus igájában¹

Jézus mondja: „Vegyétek fel az én igámat, és tanuljátok meg tőlem, hogy szelíd vagyok, és alázatos szívű, és megnyugvást találtok lelketeknek. Mert az én igám kedves, és az én terhem könnyű.” (Mt 11,29–30)

Jézus, ebben a mindnyájunk által jól ismert igében, boldogító – régi fordítás szerint – gyönyörűséges igáról és könnyű teherről beszél. Meg kell vallanom nektek, hogy én többször keservesnek és igen nehéznek érzem ezt az igát, Jézus követését, az igehirdetés szolgálatát, ha magamra tekintek, mert érzem az alkalmatlanságomat, és méltatlanságomat, ahogyan most is.

De tudom, és érzem, hogy mégsem tudnék mást tenni, mert ő, az Úr elhívott és elkötelezett engem, méltatlan szolgáját, az ő követésére, evangéliumának hirdetésére. Miért érzem, érezzük, sokszor keservesnek az igát és nehéznek a terhet? – A bűn életünket megromtó, meghatározó és megterhelő terhe miatt!

Ezért mutat Jézus ebben az igében magára: vegyétek fel, vegyétek magatokra az én igámat. Az ő igája nem megterhelő és nem roskasztó vagy megnyomorító, mint a törvény teljesítésének elkötelezése, igája, hanem boldogító, az eredeti szó: *χρηστος* jelentése szerint: kényelmes, megfelelő, alkalmas, jóságos, használható, praktikus, azaz „nem töri fel az igahordó vállát”.

Krisztus miatt nem töri fel az Isten igéjének igája a vállunkat, mert ő tett eleget Isten törvényének, mivel betöltötte azt helyettünk, hogy elvegye rólunk a kárhozható ítéletet és nekünk adja az üdvösség örök örömét, mely megnyugtatja lelkünket.

Tanuljuk meg tőle, hogy ő alázatos és szelíd: belealázkodott az emberi testbe, hogy az életét adja váltságul sokakért – értünk is! Újra és újra belealázkodik a kenyér és a bor színébe, hogy bűnbocsánatot, életet és üdvösséget adjon, hogy önmagát adja.

Szelíd, mert elviselte, elhordozta a gúnyt, a bántást, a világ igazságtalanságát, hogy az ő igazsága győzzön, mert győzött a Bárány, övé a hatalom örökkön-örökké. Mi is, akik az ő követésére köteleztettek el, az ő útját járjuk, úgy ahogyan ő: szelíden és alázatos szívvel, kiszolgáltatva a világ igazságtalanságának, hogy a Krisztus bűntörlő és örökké életető igazságában részesedjünk.

Igát kaptunk és veszünk a nyakunkba: Krisztus követésének igáját, Krisztus keresztségének a hirdetését, a tanúságtétel szóval és étellel történő elkötelezését. Számunkra ez az egyedül megfelelő, alkalmas, kényelmes és használható, mert mindeközben ő maga hordoz bennünket végig az itteni, földi úton az örök élet örömébe! Ámen.

¹ A Fraternitás Lelkészegyesület 2012 januárjában lelkészek számára pályázatot írt ki, melyen stólakészletet lehetett elnyerni. A Révfülöpön 2012. június 19-én istentiszteleten történt ünnepélyes átadáson hat szolgátságnak tette vállaira Isó Zoltán lelkész, a Fraternitás Lelkészegyesület elnöke Krisztus igáját, a stólat. Az istentiszteleten hangzott el ez az igehirdetés.

Luther a gyónásról

A gyónás eredete

Luther, amikor a gyónásról beszél, mindig a 16. századi egyház gyónási gyakorlatából indul ki. Azt értelmezi, és ha kell, kritizálja. A gyónás 16. századi formája szinte kizárólag a manapság „fülbegyónás” néven emlegetett személyes gyónás volt, ami után a gyónó a gyóntató paptól személyes feloldozást kapott. Ez azonban, épp úgy, mint a gyónásról való középkori tanítás, az egyház teológiai gondolkodásának mintegy másfél ezer éves fejlődését, és egyben torzulását is tükrözi.

A neves görög katolikus teológus, Cselényi István Gábor *A gyónás keleti formájának eredete* címmel, a *Virtuális Plébánia* honlapján ezt írja: „Minél messzebbre nyúlunk vissza a keleti rítus történetében, annál nyilvánvalóbbá válik, hogy az egyéni gyónás a *bűnbánattartás közösségi formáiban* gyökerezik. (Franz Nikolasch: *Die Busstliturgie in den Kirchen des Ostens und ihre Bedeutung, Concilium 1971. jan. 32. kk.*) Bizáncban eredetileg a gyónáshoz zsoltárok, imádságok, szentírási olvasmányok tartoztak, éppen úgy, mint a zsolozsma különböző formáihoz... Történetileg tehát kézenfekvő, hogy a gyónás a szerzetesi közösségeknek ezekhez az istentiszteleti formáihoz kötődött, olyannyira, hogy ezeknek a szertartásoknak mind a mai napig van bűnbánó jellege. Egyes közösségeknél a reggeli, másoknál az alkonyati zsolozsma alatt végezték az apát előtt a gyónást, tehát a bizánci hagyományban egyértelmű az egyéni gyónás közösségi eredete. Másutt, ahol nem voltak kolostorok, s nem alakultak ki ezek a közösségi bűnbánati liturgiák, a bűnbánat az *Eukarisztiához* kötődött. A koptoknál pl. a gyónást a Miatyánk és az áldozás között végezték, de a liturgia előtt és alatt zajló tömjénezési szertartásnak is megtisztító, bűneltörlő erőt tulajdonítottak. A keleti szíreknél (káld, malabár liturgia) a hívők a misekanon után fogalmazták meg bűnbánatukat, majd a kenyértörés alatt (mely nálunk a Miatyánk előtt van) következett az egész közösség bűnvalomása, s ezt tömjénezés mellett a pap imádsága foglalta össze. A nyugati szíreknél kizárólag a liturgia előtti tömjénezés kapott bűnbánati tartalmat, olyannyira, hogy a nem egyesült nyugati szíreknél nem is alakult ki az egyéni gyónás, itt tehát, mint Nikolasch megjegyzi, a szentségi erejű közösségi bűnbánati rítus egy sajátos formulájáról van szó, amely feltehetően az apostoli időkig nyúlik vissza.”

Bár Cselényi István Gábor a keleti egyházakban végbement fejlődésről ír – ahol az említett kivételtől eltekintve ma a római egyházzal szinte mindenben megegyező „fülbegyónás” az uralkodó gyónási forma, semmi sem szól ellene annak a föltételezésnek, hogy a fejlődés e tekintetben a nyugati (római katolikus) egyházban párhuzamos volt a keleti egyházakéval. Más szóval a Luther korában már szinte kizárólagos fülbegyónás előzményei a római egyházban is a közösségi formákban keresendők. A különbség csak annyi, hogy a római egyházban addigra már uralkodóvá vált Krisztus keresztségének anselmusi felfogása, aminek liturgikai leképződéseként a misében Krisztus áldozata a pap által bemutatott engesztelő áldozatként jelent meg. Ez a fel-

fogás a misét az egyetlen „hatékony” istentiszteleti formaként tüntette fel, ami mellett az egyéb istentiszteleti formák csakhamar jelentőségüket veszítették. Hiszen ha csak az engesztelő áldozatként felajánlott mise képes Isten haragját és ítéletét az emberről elhárítani, akkor logikusnak látszik az a következtetés, hogy minél több misét kell tartani, hiszen a többi hagyományos istentiszteleti forma a miséhez viszonyítva csak időfecsérlés. A gyónás viszont – bármennyire szükségesnek ítélték – a mise liturgiájának kereteibe sehogy sem volt beilleszthető. De mivel a fenti okból más szertartás szinte már nem is volt, nem maradt más lehetőség, mint a legalább évi egy alkalommal (a húsvéti időben) való „fülbegyónás” kötelezővé tétele.

Luther hozzáállása a középkori gyakorlathoz

Luthert kora egyházi gyakorlatában mindenek előtt ez a fent említett *kötelezővé tétel* zavarta. A *Nyolc böjti prédikáció*ként ismert, 1522-ben, Invocavit vasárnap hetében tartott sorozatában, a március 14-én, pénteken elmondott sermóban Luther azzal érvel, hogy a szentségekkel csak *hittel* szabad élni. *„Viszont hite nincs minden embernek. Ezért nem szabad e szentségből rendelkezéseket csinálni... Mert nem vagyunk mind egyformák, még a hitünk sem egyforma, hanem az egyiknek erősebb a hite, mint a másinak. Ezért lehetetlen ezt általános rend szabta keretbe kényszeríteni. Ezért aztán a legnagyobb bűnököt épp húsvét napján követik el, méghozzá egyedül emiatt a nem keresztyéni parancsolat miatt, hogy az oltári szentséghez akarják hajtani, kényszeríteni az embereket. ... A pápa nem láthat senki szívébe, hogy vajon van-e hite, vagy nincsen.”*

Luthert kora egyházi gyakorlatában mindenek előtt ez a ... kötelezővé tétel zavarta.

Bár Luther itt az úrvacsoráról beszél, de abban az időben magától értődő volt, hogy

azt – a pápa rendeletének értelmében – a „fülbegyónásnak” kell megelőznie. Ahogy pedig az úrvacsora nem válik senki üdvösségére, ha hit nélkül él vele, ugyanígy a gyónás sem üdvösséges, ha a föloldozást a gyónó nem hittel fogadja. Erről az 1519-ből származó, bűnbánatról szóló sermójában Luther ezt mondja: *„a bűnbocsánat ... nem adatik senkinek sem a saját bűnei fölötti bánat, sem az elégtétel cselekedetei érdeméért, hanem egyedül Isten azon ígéretébe vetett hitért, hogy »amit feloldozol, fel lesz oldva...« stb. Bár a töredelmet és jó cselekedetet nem szabad elhagyni, de ezekre semmiképpen sem lehet építeni, hanem egyedül Krisztusnak arra a bizonyos ígéjére, amely biztosít arról, hogy ha a pap feloldoz, akkor fel is vagy oldva. Töredelmed és cselekedeteid megcsalhatnak, és az ördög hamar semmivé teszi ezeket a halálban és a kísértésben. De Krisztus, az Istened, nem hazudik, sem nem inog meg, és az ördög az ő ígéjét nem tudja semmivé tenni. Ha erre építész szilárd hittel, azon a kősziklán állsz, amellyel szemben a pokol kapui és minden hatalma sem állhat meg. ... Ezért ha hiszel a pap szavának, amikor feloldoz, azaz Krisztus nevében és az ő ígéjének erejével mondja, »feloldozlak bűneidből«, úgy a bűneid bizonyosan fel vannak oldozva Isten, minden angyal és minden teremtmény előtt,*

nem teérted, nem a papért, hanem Krisztus igaz ígéjéért, aki nem hazudhatik, amikor mondja: »Amit feloldasz, oldva legyen!« Ha pedig nem hiszed, hogy valóban megbocsáttattak bűneid, és valóban megszabadultál tőlük, úgy pogány vagy, nem keresztyén, és hitetlen Urad, Krisztusod iránt, ami a legsúlyosabb Isten elleni bűn. ... Ez a bűn a Szentlélek elleni bűn, mely erősíti és örök időkre megbocsáthatatlanná teszi az összes többi bűnt. Ezért nézd, milyen kegyelmes Istenünk és Atyánk van nekünk, aki nemcsak ígéri bűneink bocsánatát, de meg is parancsolja a legsúlyosabb bűn terhe alatt, hogy higgyük el neki, hogy azok megbocsáttatnak. ... Tehát igaz, hogy a pap valóban megbocsátja a bűnt és vétet, de nem adhat a bűnösnek hitet, mely a bűnbocsánatot ... elfogadja.»

Luther kérdése tehát nem az, hogy az egyházban szükség van-e a középkorra kialakult személyes gyónásra, és arra a földoldozásra, amit a gyóntató pap Jézus felhatalmazása alapján ad. Luther is tisztában van azzal, hogy a személyes gyónás gyakorlata nem az apostoli korból ered, hanem később alakult ki, de ezt ettől függetlenül jó és hasznos, tehát megőrzendő gyakorlatnak tartja. A jóval később, 1529-ben keletkezett, és Luther kontrolljával utolsó ízben 1538-ban kiadott Nagy káté „Rövid biztatás gyónásra” című záró fejezetében Luther kijelenti: „Mindig azt tartottuk a gyónásról, hogy az szabad legyen. Ezzel véget vetettünk a pápa zsarnokságának. Nem köt minket többé semmi kényszer. ... Ezt most mindenki tudja, sőt sajnos nagyon is megtanulta, hogy azt tegye, amit akar, és hogy annyira hangsúlyozza a szabadságot, mintha soha többé nem kellene gyónnia, vagy nem is szorulna rá. ... De az ilyen disznóknak ... nem az evangélium oldalán volna a helyük, részesedniük sem volna szabad benne, hanem a pápa alatt kellene maradniuk, hogy hajszolja és kínozza őket, hogy kénytelenek legyenek többet gyónni, böjtölni, stb., mint valaha. ... Az ilyeneknek tehát nem szól az, amit prédikáltunk, nem is egyezünk bele abba, hogy valamit is kapjanak és élvezzenek szabadságukból, hanem ismét rájuk ereszjtjük a pápát, ... hogy igazi zsarnokként nyomorgassa őket. Mert annak a népségnek, amely nem akar engedelmessé válni az evangéliumnak, nem való más... A többieknek azonban, akik készségesen hajlanak a szóra, mindig prédikálnunk kell, intenünk, ösztönöznünk és hívogatnunk, hogy ne szalasszák el a drága vigasztaló kincset, amelyet az evangélium ad elénk.”

Az 1537-ből származó Schmalkaldeni cikkekben pedig Luther a leghatározottabban szögezi le: „A gyónást vagy a feloldozást semmi áron sem szabad ezért az egyházban megszüntetni. ... Minthogy az *absolutio privata* (személyes feloldozás) a kulcsok szolgálatából ered, nem szabad megvetnünk, hanem nagyra kell tartanunk, és meg kell becsülnünk, mint a keresztyén egyház minden más szolgálatát.”

Luther azonban nem a bűnök felsorolását tartja a személyes gyónás lényegének. Ezért nem tartja a gyónást érvénytelenítő tényezőnek, ha valaki a gyóntató előtt elfelejt említést tenni valamelyik bűnről, vagy más okból nem beszél róla. A már idézett Schmalkaldeni cikkekben ezt írja: „Adjunk mindenkinek szabadságot, hogy mit akar és mit nem akar felsorol-

ni.” Nemcsak azért mondja ezt, mert lehetetlen, hogy az ember minden vétékét eszében tartsa, hanem mert a gyónás lényege nem az elkövetett bűnök leltárba vétele, hanem az, hogy az ember Isten színe előtt önmagát elveszett bűnösnek vallja. Az iméni idézet így folytatódik: „*Amíg ugyanis testben vagyunk, hazugság nélkül mondhatjuk: »Szegény, teljesen bűnös ember vagyok.«*” Mert a gyónásban Luther szerint – a római katolikus felfogással szemben – nem bűneinket kell bevallanunk, hanem bűnös voltunkat kell elismernünk és megvallanunk. És ez lényeges különbség. Luther tudja, hogy – szemben a római katolikus felfogással – nem a cselekedetei teszik bűnössé az embert, hanem mivel az ember bűnös, bűnösök a gondolatai, bűnösök az indulatai, bűnös a beszéde és bűnösök a cselekedetei is. Ezért egy-egy konkrét bűn megemlítésére Luther szerint csak akkor van szükség, ha a tőle való szabaduláshoz, illetve az okozott kár jóvátételéhez a gyónónak a gyóntató tanácsára, segítségére van szüksége.

Luther a gyóntató által a gyónóra kiróható jóvátétel ill. elégtétel (satisfactio) alatt – szemben a római katolikus gyakorlattal – nem az Istennek adott elégtételt (többnyire X számú Miatyánk, vagy egyéb imádság elmondása) érti, mert az szükségtelen, hanem a bűn elkövetésével másoknak okozott kár rendezését, vagy lehetőség szerinti enyhítését. Az ilyen típusú jóvátételt ill. a sértettől való bocsánatkérést viszont szükségesnek, sőt elengedhetetlennek tartja. Amikor a *Nagy káté*-ban a gyónás fajtáiról beszél, nagy hangsúlyt helyez a sértett embertársunknak való gyónásra, vagyis arra, hogy mindeken előtt annak valljuk meg bűnünket és attól kérjük érte bocsánatot, aki ellen elkövettük, akit megsértettünk vagy megkárosítottunk vele. Luther ezt a *felebarátunk előtti gyónás*-nak nevezi, és azt mondja, hogy ez elengedhetetlen, ezt mindenkinek végeznie kell. Nem megoldás, hogy a felebarátunk ellen elkövetett bűnünk miatt háborgó lelkiismeretünket azzal próbáljuk megnyugtatni, hogy egyenesen a paphoz megyünk gyónni. A gyóntató papnak ilyenkor figyelmeztetnie kell a gyónót, hogy amennyiben lehetséges, rendezze a dolgot sértett felebarátjával is. De ha az elzárkózik, és nem akar megbocsátani, Isten bocsánatában akkor sem kell kétkednie, ha hittel fogadja a gyóntató paptól Jézus nevében kapott feloldozást.

Luther emellett nemcsak vallotta a közösségi gyónás létjogosultságát, hanem ennek gyakorlatát is igyekezett feleleveníteni. Szombat esténként vagy vasárnap korán reggel, a mise (úrvacsorát is magában foglaló főistentisztelet) előtt, gyónó istentisztelet tartását ajánlotta a gyülekezeteknek. (A személyes gyónás megőrzött gyakorlata mellett ez a másik oka, hogy a Luther által szerkesztett két istentiszteleti rend, a Formula Missae és a Deutsche Messe gyónást nem tartalmaz.) Luther azonban arra sosem gondolt, hogy a személyes gyónást a közösségi gyónás újra elterjedő gyakorlata egy napon teljesen kiszorítja majd. Sokkal inkább Isten kegyelmének gazdagságát látta a gyónás e két lehetőségének felkínálásában. Úgy vélte, hogy az embernek – eredendően bűnös volta miatt – mindig oka és szüksége van gyónásra, de nem minden alkalommal szükséges, hogy személyes gyónást végezzen, és a pap által adható „absolutio privata” (személyes feloldozás) ajándékában részesüljön. Azokat viszont, akik a személyes gyónásra és

A gyónásban Luther szerint – a római katolikus felfogással szemben – nem bűneinket kell bevallanunk, hanem bűnös voltunkat kell elismernünk és megvallanunk.

feloldozásra a keresztyén szabadságra hivatkozva többé egyáltalán nem tartottak igényt, fentebb láthattuk, hogy milyen jelzővel illette.

Luthert az ember eredendően bűnös voltáról nem az egyház – általa is vallott – eredendő bűnről szóló tanítása győzte meg, hanem a Krisztus keresztyje. Élete végéig komolyan gondolta, amit 1519-ben tartott passióprédikációjában a Krisztus keresztyjére mutatva így fogalmazott meg: „*Mélyen vésd az emlékezetedbe és soha ne kételkedj benne, hogy te vagy*

... Örülne a gyónásnak, és úgy tenne, mint a szegény nyomorult koldus, amikor meghallja, hogy valahol gazdag adományt osztogatnak.

az, aki Krisztust így megkínazza. Bizonyosan a te bűneid tették ezt vele! ... Ezért amikor a Krisztus kezét átfűró szögeket látod, hidd bizonyossággal, hogy az a te műved. Nézz a töviskoronájára, és hidd, hogy a tövisek a te gonosz gondolataid. ... Mert a passióban

szereplő gonosztevők ... a te bűnöd szolgálai voltak, és valójában te vagy az, aki az ő bűneik által Isten Fiát megfojtottad és keresztre feszítetted.”

Luther számára ez a valódi és mindenkor elégséges ok arra, hogy a gyónásnak mindig szükségét érezzük. Erre gondol akkor is, amikor a *Nagy káté* már idézett részében így ír: „*Ha ezt részletesen fejtegetnénk, és megmutatnánk azt a nyomorúságot is, amely minket gyónásra indíthatna és ösztönözhetne, akkor nem kellene sokat unszolni, vagy kényszeríteni, mindenkit a maga lelkiismerete hajtana, és úgy megrettenne, hogy örülne a gyónásnak, és úgy tenne, mint a szegény nyomorult koldus, amikor meghallja, hogy valahol gazdag adományt osztogatnak. Nem kellene hozzá poroszló, hogy hajtsa és verje, magától futna, ahogyan csak a lába bírja, hogy el ne késsen. ... Akik pedig nem becsülik (a gyónás lehetőségét), és nem jönnek maguktól, azokat újtjuknak is eresztyük. Azt azonban tudják meg, hogy nem tartjuk őket keresztyénnek.”*

Záró gondolatok

A személyes gyónás egyházunkban ma már többnyire csak elméletben létezik. Mint láttuk, Lutherra hivatkozva nem lehet igazolni, hogy a közösségi gyónás teljesen kiszorította. Mindebből persze nem az következik, hogy a mi templomainkban is (újra) gyóntatószékeket kellene felállítani. A gyóntatószék nem feltétele és nem is szükséges kelléke a személyes gyónásnak. Személyes gyónás végezhető betegágyon is, lelkészi hivatalban is, istentiszteleten kívüli időben a templomban is, zárt ajtók mellett. Csupán egy dologra kell gyónónak is, gyóntatónak is ügyelnie: a személyes gyónás nem tévesztendő össze egy kötetlen lelkipásztori beszélgetéssel. A gyónó – ha szükséges, a gyóntató segítségét is igénybe véve – Isten előtt vallja meg bűnösségét, tárja föl bűneit és bűnbánatát, a gyóntató pedig Jézus Krisztus megbízása alapján, Isten nevében ad személyes föloldozást.

Ordass Lajos és a finn egyház 1958–1978

A tanulmány szerzője munkáját Martti Simojoki (1928–1999) finn érsek emlékének ajánlja, aki egyszerre volt igaz testvére Ordass Lajos hitvalló püspöknek és egész Magyarországi Evangélikus Egyházunknak.

I. Az Ordass és a finn egyház téma sajátos megközelítése

Ez a téma attól válik izgalmassá, hogy Ordassról ezen a téren még az őt valamennyire ismerők is verbális szinteken inkább bizonyos, megdönthetetlennek tűnő kijelentéseket szoktak hangoztatni. A témával kapcsolatos legfontosabb kijelentés: *a kölcsönös érdektelenség* axiómaszerű ismételtetése.¹

Mindennek egyenes következménye lett volna az, hogy a finn egyház teológiája, története – benne a magyar ösztöndíjasok többsége által szinte egyfajta kizárólagossággal emlegetett ébredés és annak hatásai – nem érintették meg olyan mértékben, hogy abból kölcsönös érdeklődés támadhatott volna.²

Az érvelések bizonyos valóságelemeket tartalmaznak. Természetes dolog, hogy Finnországban és annak evangélikus egyházában a nyelvi sorompót lebontó, illetve az ébredési teológia iránt jelentős affinitást felmutató magyarországi egyházi személyiségek – teológiai tanárok, lelkészek, egyházi vezetők – illetve fiatal teológusok iránt kezdettől fogva nagyobb volt az érdeklődés, mint Ordass Lajos iránt.³ Ugyanakkor tény az, hogy Ordass rehabilitációjának dol-

1 A következő mondatokat lehet újra meg újra hallani: Ordass érdeklődési köréből szinte teljesen kiesett a finn egyház. Ebből fakadóan a finn egyházat sem érdekelte igazán sem a személye, sem a munkássága. Két okot szoktak ezen a téren felemlíteni: a svéd nyelven kitűnően író, olvasó és beszélő, a norvég, a dán és az izlandi nyelveket pedig az olvasás szintjén elsajátító Ordass Lajos soha nem tanulta meg a finn nyelvet. A másik: Ordass Lajos nem volt ébredési teológus.

2 Azt, hogy a finn egyházban Luther teológiájának is jelentős hagyományai vannak, sőt a finn ébredés bizonyos körei is éppen egy veretes lutheranizmus alapján tájékozódtak, azt ma már legkevesebb négy, magyar nyelven is hozzáférhető tanulmány, illetve előadások is bizonyítják. Dr. Molnár Rudolf: *A finn keresztyénség jellegzetes vonásai. (Dr. Tarvainen Olavi tanulmánya nyomán) = Koinonia* 1959. 1. sz.; Dr. Molnár Rudolf: *Luther Finnországban = Koinonia* 1961. március; Mikko Juva: *Előadások az Evangélikus Teológiai Akadémián, Budapesten, 1968. szeptember 23-a és 29-e között. A négy előadás közül különösen az első kettőben (A reformáció, mint felelet saját korának kérdéseire; Az egyház és az ébredési mozgalmak Finnországban)*, de a két huszadik századi előadásban is az evangélikus alapon szerveződő ébredési mozgalmakról esik szó. Juva előadásait Koren Emil fordításában I. EHE levéltár 104/1968–69.

3 A finn nyelvet az elsők között elsajátító, a finn nép és benne a finn egyház története, teológiája iránt mindvégig érdeklődést mutató legtöbbet emlegetett személyek a MEE-ben 1945 előtt a következők: Báró Podmaniczky Pál, Schulek Tibor, Túróczy Zoltán, illetve az ösztöndíjasként Finnországban hosszabb-rövidebb ideig tanuló Dedinszky Gyula, Zászkaliczky Pál, Beyer Pál, Sztehlo Gábor, Csepregi Béla, Joób Olivér, Zongor Endre, Kunos Jenő és mások. Forrásanyagként I. többek között: EOL Báró Podmaniczky Pál személyi irathagyaték. Kiemelten a 7, de a többi dobozban is; Thurnayné Schulek Vilma: Édesapánk, dr. Schulek Tibor. Ordass Lajos Ba-

gát éppen egy finn újságban 1956 nyarán megjelent cikk indította el.⁴ Azonban az ügyet a sajtó szempontjaik alapján megítélők erre a következőt mondják: Túróczy Zoltán 1957 decembere, majd Ordass Lajos 1958 júliusi eltávolítását követően a finn egyház akkori akadémiai és egyházi vezető körei az elsők között vették tudomásul és akceptálták Káldy Zoltán mindvégig illegitim – ugyanakkor de facto módon –, évtizedeken át mégis meghatározó jellegű személyét és szolgálatát.⁵

A fentiekből következett volna, hogy Káldy Zoltán külügyi elképzeléseit Finnországban és a finn egyházban segítették leginkább, továbbá, hogy a finn ügyeket egy időben szinte csak egy személyben vivő Koren Emilt egyoldalú és különleges elismerés övezte volna.⁶ Ennek az érvelésnek a tükrében Túróczy Zoltán 1963-as, a helsinki LVSZ-világgyűlés ideje alatt kapott díszdoktori címe az utolsó finn próbálkozás lett volna a régi, kipróbált – Túróczy Zoltán személyéhez és az egykori ösztöndíjasokhoz, akkoriban elsősorban Csepregi Bélához kötődő – kapcsolatok megtartására. Dedinszky Gyula, Zászkaliczky Pál, Joób Olivér, Benkő István és mások későbbi kapcsolatápolásainak nem voltak közvetlen közegyházi lecsapódásai.⁷

ráti Kör 2006. Budapest: 26–28.o.; Isten embere. Túróczy Zoltán evangélikus püspök I. kötet. Életút és dokumentumok. MEVISZ, Budapest, 2002. 26–30; 37; 378–379.o.; ifj. Zászkaliczky Pál: Isten követésében. Emlékezés Zászkaliczky Pál fői evangélikus lelkészre. Fői Evangélikus Egyházközség, Fót. 2005. 18–22; 120–121.o.; Csepregi Béla, In. Nem voltam egyedül. Beszélgetések az evangélikus közelmúltról. II. (Szerkesztő: Mirák Katalin) MEVISZ, Budapest 1999. 48–57.o.; Ifj. Joób Olivér: Tenger harcon át. Joób Olivér élete (1910–1969). Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest, 2010. 32–50.o.

- 4 Kotimaa. 1956. június 1. Azt is meg szokták emlegetni, hogy az 1945-ös határvonalat követően – 1956 és 1958 között – megtörni látszott az Ordass személye iránti érdektelenség. Ennek oka az volt, hogy akkoriban a finn egyház akadémiai és egyházi vezető körei, de maga az egész egyház, egységesen örültek Ordass Lajos és Túróczy Zoltán ezúttal valóban zökkenőmentes együttműködésének, és minden erejükkel támogatták ezt.
- 5 Central Archives of the Lutheran World Council (CAoWCC). Ezen belül WS III.2a. (World-Service; Minority Churches; Eastern Europe; Areas Hungary) Bishop L. Ordass. Correspondence, reports, printed materials. Confidential. 1950. 1957–58. Ahti Auranen finn prépost 1958. október 8-án levelet írt Lund-Quist LVSZ-főtítkárnak, és tanácsot kért, hogy bemenjen-e Magyarországra Káldy Zoltán beiktatására, mert Vető Lajos meghívta. Azt is fölvetette, hogy esetleg hivatalosan képviselhetné az LVSZ-t is. Lund-Quist a válaszában arról beszélt, hogy ők nem akarnak most hivatalos küldöttet beküldeni, és nem tudják, hogy az Auranennak küldött meghívó privát vagy hivatalos meghívás. Hozzátette, a finn egyház véleményét is tudni kellene. Auranen végül megjelent az iktatáson, az LVSZ pedig táviratot küldött. Röviddel később, 1957 januárjában a norvég egyház két vezetője, Henrik Hauge és Johannes Smemo egy, az EVT-nek küldött levélben fessegette a „megbízható egyház” és a „meg nem bízható egyházi vezetők” problémakörét, a Dezséry/Vető korszakra visszaemlékezve.
- 6 Koren Emil 1967. november 2-án díszdoktori címet kapott a helsinki egyetemről. Káldy Zoltán viszont a Kekkonen-féle politikának köszönhetően 1968. január 16-án részesült állami kitüntetésben. A Finn Oroszlán Lovagrend I. osztályú parancsnoki keresztjét és jelvényét ajándékozták neki. A két személy finn akadémiai és egyházi illetve vezető politikai körei által történő felemeltetése már Anti Kukkonen, az új időszak első finn ösztöndíjasa nevével fémjelzett időszakban történt. Kukkonen ügye viszont összekapcsolódott az 1969 és 1970-ben a 16 egyházmegyében Ordass Lajos ellen – emlékiratait nyugatra küldése ürügyén – lefolytatott, elítélő célszerű eljárásokkal. Az ezeket az ügyeket valamilyen szinten ismerők szinte kivétel nélkül úgy fogalmazzák, hogy ezt követően a magyar és finn akadémiai és egyházi vezető köreinek kapcsolata a Káldy–Ottlyk korszakban szinte teljesen problémamentessé vált. Ebben az új helyzetben pedig Ordass Lajosnak már semmiféle szerep nem jutott volna. Ordass haláláig, 1978-ig lenne érvényes ez a megállapítás.
- 7 A díszdoktori cím, illetve a díszdoktori kalap történetéhez l. ld.Fabiny Tibor: Túróczy Zoltán életútja. In: Isten embere. i. m. I. 71–75. o.

II. Ordass finn kapcsolatai dióhéjban a „lila könyvek” és a napló tükrében (1928–1958)

Dedinszky Gyula – az 1927-ben Finnországba kerülő első magyar ösztöndíjas – és az akkoriban Svédországban tanuló Ordass Lajos tanulmányaik befejezését követően közösen indultak finn-, illetve svédországi kirándulásra. A finnországi útirány: Turku, Helsinki, Tampere, Rautalampi voltak. Ordass két megjegyzést tett az úttal kapcsolatosan: „Tampere egyébként is igen sok emlékét mutatta annak az elkeseredett harcnak, amellyel 1918-ban a finnek kiküzdötték az oroszokkal szemben nemzeti függetlenségüket.”⁸ Az utolsó helyen egy Martin nevű esperes-házaspár fogadta be őket, akik gyermektelenségüket sok árva fiú felnevelésével ellensúlyozták. „Minket is úgy fogadtak, mint gyermekeiket. Itt jutottam érintkezésbe tipikus finn ébredési körökkel, és részt vettem néhány szeuratton. Azután itt ismerkedtem meg a híres finn fürdővel – a szaunával – is.”⁹

Jaakko Gummerus (1870–1933) Tamperében, az ott alakított svéd egyházkerület püspökeként fogadta a két magyarországi fiataalt. Akkoriban már nagyothallott, így jobbára ő beszélt. „Mondanom sem kell, hogy ez az egyoldalúság csak hasznára volt hosszú társalgásunknak. [...] A szakértő egyháztörténész és a gyakorlati életet is jól ismerő püspök adott nekünk egyháztörténelmi és egyházismereti leckét, amelyet odaadó figyelemmel hallgattunk.”¹⁰ A lutheri teológia fontosságának felismerése, annak legszélesebb körű integrációja, illetve a Paavo Ruotsalainen-féle ébredés igazi egyházi eredményeinek alázatos elismerése jellemezte a finn püspök felfogását. Ordass hallgatva őt, utólag még azt a megjegyzést tette, hogy igazán két dolog érdekeltte: a finn nép és a finn egyház.¹¹

8 Ordass Lajos: Önéletrajzi írások. Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta: Szépfalusi István. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. [Bern], 1985. 70.o.

9 Uo.

10 Ordass Lajos: Akikkel az úton találkoztam. Budapest, Ordass Lajos Baráti Kör.1966. 62. o.

11 Gummerus püspök nagy szeretettel beszélt Raffay Sándorhoz fűződő barátságáról is. Ordass e találkozás hatására a későbbiekben kétszer is elolvasta Oravala: A parasztproféta című könyvét Podmaniczky Pál kitűnő fordításában. Másodszor 1962-ben, amikor is a következő megjegyzést tette: „Különösen érintett ez alkalommal az a megfigyelés, hogy a Ruotsalainen-vezette finn ébredésben szereplő papok [...] csaknem kizárólag svédek voltak. Talán egyetlen finn nevű papot sem találtam a könyvben.” Ordass-napló (ON). 1962. július 23. hétfő. 73. o. A későbbiekben a Vető-Káldy korszakban Gummerus püspököt az ökumené ellenfeleként, a rossz értelemben vett evangélikus egyházi konzervativizmus képviselőjeként emlegették meg. I. Rédey Pál: Ahti Auranen teológiánk díszdoktora. = Evangélikus Élet. XXXI. évf. 9. sz. 1966. február 27. Vezércikk 1. és 2. o.; Ahti Auranen: Az ökumenikus mozgalom és a Finn Evangélikus Egyház. = Lelkipásztor. XLI. évf. 4. sz. 1966. április. 210–216. o. Auranen eredetileg *A templom teológiája* címmel mondta volna el német nyelvű doktori székfoglalóját. Egy másik finn püspökkel 1948 márciusában egy konferencián, a Genftől 20–25 kilométerre, a francia határ közelében lévő kisvárosban St. Cergueben találkozott Ordass. Gulin tamperei püspök az „ekklézsia humora” címszó alatt rendezett egyik estélyen a következő történetet mesélte. Ébresztő konferenciákon egy férfi igen nagy élményeken ment át. Fogadalmat tett, ezeket részben sikerült megtartani, részben nem. Az egyik konferencia után újból életújítást fogadott, és a közös imádkozás alkalmán a következő szavakkal ostromolta az eget. „Uram, töltsd meg szívem edényét teljesen a Te Szentlelkeddel! Uram tölts meg csordultig Szentlelkeddel!” Többször ismételte. Egy asszony végül közbeszólt: „Uram, ne tedd! Az ő edénye folyik!” A történetet I. ON 1948. március 10. szerda. 65.o. Gulin a továbbiakban is kapcsolatban maradt Ordass Lajossal, több levélváltás történt közöttük, sőt csomagokat is küldött.

1956 és 1958 között, mint már említettük, a finn egyház akadémiai és egyházi körei nagy örömmel fogadták azt a tényt, hogy az 1948-as lényegében sikertelen Ordass–Túróczy együttműködés Ordass második aktív püspöksége idején áldott együttműködéssé lett. Ami a finn kapcsolatokat illette, itt természetesen Túróczy Zoltánnak jutott mind a kezdeményezés, mind pedig a gyakorlati feladatok kivitelezése. Ő állandóan tájékoztatta Ordass-t a finn–magyar kapcsolatokról.¹² Azt, hogy a finn egyházban ebben az időszakban mennyire örültek az Ordass–Túróczy együttműködésnek, még a következő tény is mutatja: amikor Túróczy Zoltánt 1957 decemberében eltávolították püspöki hivatalából, a skandináv egyházak püspökei két alkalommal is közös levelekben tiltakoztak. A tiltakozás mind a két püspök érdekében történt. Az ÁEH akkori elnöke „belügyekbe történő beavatkozásnak” minősítette a megszólalásokat, és visszautasította azok tartalmi részét.¹³

12 ON 1957. október 18. Túróczy Zoltán beszámolt Ordassnak finnországi útjáról, és többek között a finnek segítőkészségéről beszélgettek. Ordass ezekben a dolgokban még a következő formákban volt jelen: 1956 decemberében Koren Emil felkérte, hogy írjon egy rádióüzenetet a finn evangélikusoknak, illetve a finn népnek. Ordass ezt meg is tette. Azonban az üzenet soha nem jutott el a címzettekhez. Ugyanis a Magyar Rádió akkori vezetése különféle követeléseket támasztott mind nyelvi, mind tartalmi tekintetben. A végén odáig fajultak a dolgok, hogy Ordass már úgy érezte, hogy az egész helyzetnek olyan jellege van, mintha egyházi részről kérték volna a lehetőséget a finneknek és más népeknek történő üzenetközlésre. Mivel tudomására jutott, hogy a katolikus egyház „még túl korai” címszó alatt visszautasított egy hasonló felkérést, ezért ő maga is visszavette saját üzeneteit. ON 1956. december 21. péntek.

A finn–magyar viszony újraéledését követően Ordass természetes módon gondolt arra, hogy az 1956 nyarán, Csepregi Béla segítségével létrejött Dezséry-féle látogatást követően feléledt egyházi kapcsolatrendszerrel egészítik az előző korszak magyarországi finn ösztöndíjasainak bekapcsolásával. Hogy bizonyos állami és belső egyházi körök azonban mennyire pusztán eszközi szerepet szántak Csepregi Bélának a finn–magyar kapcsolatok újraélesztését követően, azt többek között az a tény is mutatta, hogy pár hónappal később, 1957 novemberében minden indoklás nélkül visszavonták a neki már megszavazott útlevelet. Ordass a következőt írta hozzá ehhez a hírhez: „Úgy látszik: az egyházi helyzet valóban bonyolódik a nehezebb napok irányában. Persze, kíváncsi vagyok arra, hogy csak azokat az utazásokat érinti-e ez, melyeket az egyház részéről kezdeményeztünk, vagy azokat is, melyekkel az állam utaztat papokat. Ez hamarosan elválik.” ON. 1957. november 4. 266. o. Ordass a maga részéről az ÁEH-ban Zászkaliczky Pál és Dedinszky Gyula kiutazása érdekében lobbizott, továbbá jóváhagyólag támogatta Benkő István esetleges finn útját is. Hogy ezek a közbenjárások mennyire nem voltak egyszerűek, azt a következő naplóbejegyzés bizonyítja: „Erélyesen léptem föl. Zászkaliczky Pál finnországi útjának megakadályozása igen elkésérített. Úgy látom, a régi »káderezés« igazságtalansága továbbra is főnnáll, és alighanem az »egyházi árulkodás« is. Dedinszky Gyula és felesége finnországi útja tekintetében igen jó biztatást kaptam, melyet azonban a most tapasztaltak után igen nagy fönntartással fogadok. Általában nagy aggodással nézem az egyház helyzetének nagyfokú rosszabbodását.” ON 1957. június 22. szombat. 146. o. Függetlenül attól, hogy a helyzet egyre rosszabb lett, Ordass Lajos több finn vendéggel is találkozott, közöttük Elias Manninennel és Martti Voipioval.

13 1958. január 14-én, illetve 1958. február 21-én születtek azok a levelek, amelyeket a következő skandináv püspökök írtak alá: Yngve Brilioth svéd érsek, H. Fuglsang-Damgaard dán püspök, Ilmari Salomies finn püspök, Johannes Smemo oslóli püspök. Horváth János 1958. február 1-jén, illetve március 25-én válaszolt a megszólalásokra. A leveleket, illetve Horváth János leveleit l. többek között: Centralarchiv of the Evangelical–Lutheran Church in America (CAoELCA) NLC anyag 2/439/ 3.d; l. még. LWF News Release 4//58; LWF News Release 6/1958; továbbá Centralarchives of the LWF (CAoLWF) WS (World Service) III. 2. a. Correspondence with Western 1955–1959.

III. Ordass finn kapcsolatai második belső emigrációs korszaka idején (1958–1978)

1. Ordass próbálkozása az 1963-as Helsinkiben tartott negyedik LVSZ-világgyűlésen történő részvételre

Azt, hogy Ordassnak ebben az időben is voltak finn kapcsolatai, többek között az a tény is mutatja, hogy 1960 januárjában meglátogatta őt Botta István, és segítséget kért egy Finnországba készülő római katolikus pap számára, aki a finnugor kapcsolatokkal foglalkozott. Ugyanezen a látogatáson Hafenscher Károly számára vitt Ordasstól Grundmannról szóló könyvet.¹⁴

Ordasshoz finn látogató is érkezett, éspedig egy évvel a helsinki világgyűlés előtt. Az első magyarországi finn ösztöndíjas, Jouko Karanko leánya, Outi. Ordass örömmel számolt be naplójában arról, hogy a Magyarországra ösztöndíjasként érkezett leány, őt testvéréhez hasonlóan, nagyon szépen beszélt magyarul. A látogató személyéről a következőt írta: „Aranyos és kedves kislány, aki komolyan látja helyzetét.”¹⁵ Beszélgetésükben személyes jellegű dolgok mellett a finn egyházi helyzet és a finnek világgyűlésre készülődése is helyet kaphatott.

Ordass 1963. március 24-én levelet írt Kurt Schmidt-Clausen LVSZ-főtítkárnak, hogy, mint az LVSZ Minneapolis óta első alelnökének, küldjenek neki meghívólevelet az LVSZ Helsinki-be tervezett harmadik világgyűlésére. Különösebb illúziói nem voltak az eredményt illetően. „Semmiképpen sem tartom valószínűnek, hogy az útlevelet megadnák nekem a helsinki utazáshoz, de megkísérelem, mert kíváncsi vagyok, milyen formában és hol állítanak akadályt elé.”¹⁶ A megszólított főtítkár két héten belül két meghívólevelet küldött Ordassnak alelnöki, illetve VB tagi minőségben. Pár nappal előbb viszont már megérkezett Martti Simojoki

„Semmiképpen sem tartom valószínűnek, hogy az útlevelet megadnák nekem a helsinki utazáshoz...”

levele, amelyben az LVSZ negyedik világgyűlése egyetemes bizottsága nevében hívta meg. Mind a három levelet megküldték a Magyarországi Evangélikus Egyház egyetemes egyházának is. Simojoki levelében arról tájékoztatta Ordasst, hogy Káldy Zoltánékat két évvel előbb finnországi látogatásra hívta meg, és hozzátette: a „... látogatás mindkét egyház kapcsolatait erősen befolyásolta.”¹⁷ Ugyanakkor hozzátette, hogy őt e tényről függetlenül szeretettel várják.

Ordass az egyházegyetem elnökségén keresztül próbálta útlevílkérelmét a megfelelő ajánlásokkal elláttatni, azonban nem kapott választ. Újból próbálkozott, ezúttal ajánlott levélben, azonban erre sem reagáltak. Az ÁEH-t is megkereste kérvényével, annak képviselőjében vi-

14 Az egyházon belül erősen megnehezült a Finnországba történő kijutás. Ezt a következő dolog is mutatta: Benkő István orosházi lelkész, aki Ordass második püspöksége idején kapott útlevelet Finnországba, 1962-ben nem mehetett ki. Ordass így reagált a történetekre: „Úgy látszik, nincs lehetőség az egyházhűség vonalán boldogulni külsőségekben.” ON. 1962. január 10. szerda. 6. o.

15 ON 1962. július 24. kedd. 74. o.

16 ON 1963. március 24. vasárnap. 34. o.

17 Részlet Simojoki 1963. április 8-án kelt leveléből. ON 1963. április 18. csütörtök. 43. o.

szont Turai István, Grnák Károly és Lóránt Vilmos személyesen fogadták. Elmondták Ordassnak, hogy „Az egyház vezetősége áttette útlevelemmel kapcsolatos beadványomat az Állami Egyházügyi Hivatalhoz. Mi megvizsgáltuk az ügyet, és úgy látjuk, hogy a kívánságot nem áll módunkban teljesíteni.”¹⁸ Ordass rákérdezett, hogy akkor ezt írja meg az LVSZ vezetőségének, Grnák igent mondott. „Erre fölkeltem és el is jöttem. A kép mindenesetre világosan megmutatja, hogy ma Magyarországon ki intézi az egyházi ügyeket.”¹⁹ Ordass utólag értesült arról, hogy Túróczy Zoltán ugyanúgy járt, mint ő: „... lényegében vele is azt tették, amit velem: behívták a vármegyei egyházügyi hivatalhoz, és ott ugyancsak Grnák közölte velem, hogy nem látják szívesen finnországi útitervét.”²⁰

Ordass a világgyűlést követően különböző csatornákon keresztül kapott tájékoztatást arról, hogy magyar szempontból mi történt ezen a világgyűlésen. Azzal már a hannoveri világgyűlés óta tisztában voltak az LVSZ genfi központjában, hogy a delegációk összeállításába „kívülről” többé nem lehet beleszólni. Azt azonban némi meghökkenéssel fogadták, hogy a MEE Helsinkiben a saját méreteit messze meghaladó létszámmal képviseltette magát. Ráadásul a delegátusok többsége magával vihette a feleségét is.²¹ Ez volt az első világgyűlés, amelyre előkészülve az egyházvezetés tudatosan beszélt arról az elhatározásáról „... hogy a teológiai eszmecserékben kamatoztassa annak a teológiai munkának az eredményeit, amelyet idehaza a legutolsó másfél évtizedben végeztünk...”²² Ezen előkészületeknek és azok eredményeinek kétségkívül szerepük volt abban, hogy a világgyűlés bizonyos szempontból sikertelenül ért véget. Ugyanis nem tudtak záródokumentumot elfogadni a *Krisztus ma* címszó alatt megrendezett és a megigazulás aktuális értelmét kutató fő témáról. A nyugati egyházak kudarcként, a keletről jöttek „sikerként” értékelték ezt a végeredményt.

Ordass Boleratzky Lórántól értesült arról, hogy az LVSZ VB őt „örökös tagnak” választotta meg. Továbbá arról is, hogy Káldy Zoltánt pedig az evangelizációs bizottság – Sáfárság – tagjául. Szépfalusi Istvántól dokumentumokat kapott a különböző sajtótájékoztatókról, amelyeken Vető Lajos és Káldy Zoltán próbálták elmagyarázni a sajtó munkatársainak, hogy Ordass Lajos és Túróczy Zoltán miért nem jelentek meg a világgyűlésen. Ordass a következő kommentárt fűzte Káldy bizottságbeli beválasztásához és az egész üggyhöz: „Ezt nem értem egészen. Értesülesem szerint a világgyűlésen tisztán látták, hogy itt valami nincs rendben, és Káldy az én helyemet bi-

18 ON 1963. május 15. szerda. 59. o.

19 ON 1963. május 15. szerda. 60. o. Ordass levélben értesítette az LVSZ főtitkárát és Simojokit, hogy „önhibáján kívül” nem tud megjelenni a rendezvényen. Megköszönte, hogy 1957-ben Minneapolisban első alelnöknek választották. A világgyűlés megnyitásakor és egész ideje alatt imádságban kísérte az eseményeket. Előzőleg már mintegy bemelegítésként, elolvasta Siegfried Grundmann *Der Lutherische Weltbund* című könyvét, amely jogi szempontból tárgyalta az LVSZ történetét, és nagyon hasznosnak találta.

20 ON 1963. június 14. péntek. 71. o.

21 A világgyűlésen részt vevő magyar delegáció tagjai a következők voltak: Vető Lajos, Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő, Pálffy Miklós, Pröhle Károly, Detre László, Krähling Dániel.

22 = Evangélikus Naptár 1965. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest. Szerkesztette: Káldy Zoltán. Győr-Sopron megyei Nyomda. 1964. Egyházunk életének krónikája. Összeállította: Gádor András. 43.o.

torolja, és mégis megajándékozzák ezzel a bizottsági tagsággal! Úgy látszik, hogy valóban annak van mindig »igaza«, aki a küzdelemben fölül marad. Még egyházi vonalon is.”²³

A világyűlés alatt Ordass az egyik olyan magyar résztvevőtől kapott képeslapot, akitől erre végképp nem számított volna. A lapot Ottlyk Ernő mellett a régi jó barát, a dán Mogens Zeuthen is aláírta. A dologhoz Ordass a következő kommentárt fűzte. „Gondolkodom, hová tegyem ezt. 1958 óta nem találkoztam ezzel az emberrel. Vagy az a helyzet, hogy jó viszonyt akar biztosítani felém esetleg változó időre, vagy – ami a valószínűbb – Zeuthen szemét akarta kiszűrni azzal a látszattal, hogy velem jó viszonyban van.”²⁴ Ismerte Ottlyk Ernőt, más magyarázata is lehet a dolognak.²⁵

Martti Simojoki és Aimo Nikolainen Ordass Lajosnál 1965. április 13-án

1964 nyarán Ordass Lajos arról értesült a *Kirchliche Nachrichten aus den nordischen Ländern* című egyházi tájékoztató egyik számából, hogy Martti Simojoki lett az új finn érsek. A következő év tavaszán vezetésével finn delegáció érkezett Budapestre. Ordass már előzőleg értesült megérkezésükről, mivel Koren Emil betegsége miatt az első finn ösztöndíjas Dedinszky Gyulát – nászát – felrendelték Budapestre, hogy Aimo Nikolainen tolmácsként működjön közre.

Úgy látszik, hogy valóban annak van mindig »igaza«, aki a küzdelemben fölül marad.

1965. április 13-án Ordass Lajost Simojoki és Nikolainen személyében a finn egyház, illetve a finn egyházi egyetemi világ két magas rangú képviselője látogatta meg. Simojokit Ordass már jól ismerte. Nikolainent csak levelezés útján.

A három személy társalgása német nyelven folyt. Az udvariassági részt követően a vendégek azonnal a tárgyra tértek, és elmondták magyarországi egyházi tapasztalataikat. Azt a tényt, hogy a vendégek kezdeményezték a MEE-ről szóló beszélgetést, azért kell aláhúznunk, mert Ordass ebben a tekintetben kialakított egy szokást. Azt, hogy ő a maga részéről ilyen beszélgetést soha nem kezdeményezett. Viszont végtelenül örült ha beszélgetőtársai ezt megtették, annak még jobban, ha magyar evangélikus ügyekben kikérték a véleményét. Ezen a találkozón is ezt történt. Ordass a következőkben foglalta össze ezt a beszélgetést. „Általában mély benyomásokat emlegettek a gyülekezetekről, melyekben jártak. Nem úgy az egyházi vezetőségről. Itt voltak kérdőjeleik, amelyeket elő is adtak. Én kértem őket, hogy amikor valahol nyilatkozniuk kell újtjukról, ne hajtogassák a már unos-untig elmondott szavakat a teli templomokról, virágzó diakóniáról, mert az ilyen nyilatkozatok a múltban sem voltak igazak, a jövőben még kevésbé

23 ON 1963. szeptember 12. csütörtök. 108. o.

24 ON 1963. augusztus 12. hétfő. 95. o.

25 A helsinki kudarcot követően Ordass soha többet nem próbálkozott azzal, hogy az LVSZ, az EVT vagy más szervezetek által rendezett konferenciákra, gyűlésekre, nagygyűlésekre hivatalos csatornákon keresztül kiutazási engedélyt kérjen. Nem hivatalos csatornákon keresztül azonban jelentős kapcsolatai maradtak. Igaz ez az állítás mind az egyházi világszervezetek, mind pedig a világ bármely táján lévő evangélikus egyházak vezető és nem vezető beosztásban lévő személyeire egyaránt.

volnának igazak. Nálunk nincsenek teli templomok – sajnos –, és nincsen virágzó, hanem csak kifosztott diakónia. A lelkésztánpótlást se fessék rózsás színekkel, mert ez a legnagyobb aggodalmaink közé tartozik. Így is gyülekezeteket kell már elsovasztani, melyek nyugodtan élhetnének még.”²⁶ Ordass arra is figyelmeztette a két finn egyházi embert, hogy vigyázzanak, mert az ösztöndíjcsereknél fel kell készülniük arra, hogy többségében baloldali elkötelezettségű személyeket fognak Magyarországról küldeni, akik őket is megpróbálják majd ugyanebbe az irányba befolyásolni.

Ordass Lajos ezen a találkozón mondta el azt az imát, amelyet haláláig mindennap elmondott a finn népért, beleértve a finn egyházat és annak szolgálatát. Mint később kiderült, Simojoki

Nálunk nincsenek teli templomok – sajnos –, és nincsen virágzó, hanem csak kifosztott diakónia.

megértette, Nikolainen viszont sajátos módon értelmezte ezt az imát. Kétségtelen csúcspilanat volt, hogy ez a találkozás imaliturgiával fejeződött be, és ezt Ordass vezette. Az ima szövegét néhány évvel későbbi naplóbejegyzésben írta le. „Különös kegyelmedbe ajánlom

szorongatott helyzetben lévő finn népedet. Szentleked világosságát hintsd rá arra az útra, amelyen népedet látni akarod, és adj a népnek és vezetőinek elégséges engedelmisséget arra, hogy ezen az úton járjon is.”²⁷ Ordass naplójában többször is visszaköszön az, hogy meglátása szerint a finn nép politikai vezetői és a finn nép kebelén belül élő evangélikus egyház vezetői országuk sajátos geopolitikai helyzetéből fakadóan nem mindig válaszoltak szerencsésen az őket ért világi és egyházi kihívásokra. Azt is megértette, hogy a finn–orosz háború mekkora megrázkódtatást jelentett ezen a téren, és hogy a nemzeti függetlenség megőrzése érdekében nagyon óvatosságot kell folytatni. Azonban nem fogadta el, hogy bármely nemesnek látszó cél érdekében túlzásokra kellene ragadtatniuk magukat.

A találkozást követő helyzet: „két válasz, két magatartás”²⁸

a) Simojoki

A következő évek során az derült ki, hogy Ordass kétségkívül félreértette ennek a látogatásnak a saját lehetséges szerepére – közelebbről is a Nikolainen hatáskörébe tartozó – részét. Ezt az is mutatta, hogy akkor és ott azonnal két meghívást is szeretett volna elérni, az egyiket Boleratzky

26 Az egész látogatást I. ON 1965. április 13. kedd. 45–47. o.

27 ON 1971. Ima

28 Az idézőjelbe tett cím Helmut David Baer amerikai evangélikus moráleteológus, Két válasz – három magatartás. (A Magyarországi Evangélikus Egyház közelmúltjának vizsgálata) címen 1998. április 28-án a kelenföldi evangélikus gyülekezet imatermében tartott előadásának a címe nyomán született. Az előadás alapján született tanulmány ezt követően jelent meg az Ordass Lajos Baráti Kör folyóiratában, a Keresztyén Igazságban. Új folyam 38. sz. 1998. nyár. 17–21. o. David Baer a maga moráleteológiai doktori disszertációját a MEE 1945 és 1989 közötti történetéről írta. A disszertáció címe: A Case Study in Social Ethics: The Hungarian Lutheran Church in Socialism, 1945–1989. Notre Dame (Indiana) Egyetem 1998. Kézirat. A disszertáció nyomán készült könyv 2006-ban jelent meg: The struggle of Hungarian Lutherans under Communism. Texas A&University Press College Station. 2006.

Lóránd, a másikat Zászkaliczky Tamás számára.²⁹ Boleratzkynak a két finn vendég látogatása évében megvalósult finnországi útja világosan megmutatta, hogy mi történt. Ugyanis Simojoki szeretettel és elfogulatlanul fogadta, Nikolainen viszont elutasítóan. *Úgy tűnt, hogy a finn egyházi világ ezen a ponton két útra és két magatartásra tért át.* Maga a finn egyház – Simojoki személyében – kitérte a karját az egész MEE felé – beleértve Ordass Lajost és társait is. Az egyházi-akadémiai világ – Nikolainen személyében – viszont részben reálpolitikai, részben egyházpolitikai megfontolásokból az „eltérő távolságtartás” útjának sajátos változata mellett döntött. Ez azt jelentette, hogy az egyik oldalon a MEE vezetői és befolyásos személyei irányában esetenként túlzott lojalitást mutattak, a másik oldalról – Ordass Lajosról és társairól – pedig szinte tudomást sem vettek. Azonban Ordass akkor és ott ebbe még nem látott tisztán bele. Naplójában ugyanis később megint csak általánosító jelleggel a következőt írta: „Nem értem az egész dolgot, amikor itt nálam volt szó Boleratzky biztos meghívásáról! Úgy látom, hogy azt az óvatos politikai magatartást, mely a finn kormányt jellemzi, átveszi az egyház is a maga területén.”³⁰

A későbbiekben jól nyomon követhető, hogy a Simojoki/Nikolainen látogatást követően a MEE irányába mutatott magatartást és az egész kapcsolatrendszert illetően *a finn egyházon belül két vonal és kétféle magatartás jelent meg egymás mellett.* Simojoki érsekése idején a legvilágosabbak a kontúrok. A neves finn érsek maga kívánta kialakítani, és pedig megfelelő tapasztalatok birtokában, saját véleményét ezekben a kérdésekben. *A MEE vezetőit és szolgálatukat, ebből fakadóan az egyház helyzetét figyelve Simojoki megállapította, hogy ez az egyház nem birtokolja a szolgálatához alapvetően szükséges szabadságot.* Megszólalásait és

A finn egyházon belül két vonal és kétféle magatartás jelent meg egymás mellett.

cselekedeteit a MEE-vel kapcsolatban ez a meglátása határozta meg, és nem más szempontok. Saját teológiai ars poeticáját a következő mondatokban írta le: „Az egyháznak Isten ígétét kell hirdetnie, tisztán és világosan, konkrétan és aktuálisan – nem időtlenül és szentimentálisan. Ne várjon tapsot sem híveitől, sem kritikussaitól. Ne számoljon sikerrel vagy külső biztonsággal. Urát kell szolgálnia! Akkor szavahihető, és akkor van meg az előfeltétele annak, hogy a föld sója és a világ világossága legyen [...] Az egyház semmiképpen nem alkalmazkodhat a világ napirendi pontjaihoz. Nem válhat »a hatalmon levő állam« politikai foglyává. Mert ha szabadságát elvesztette, akkor szavahihetősége eo ipso veszendőbe ment.”³¹ A szöveg világosan mutatja, hogy Simojoki egyáltalán nem a valóságtól elszakadt, légüres térben hangzó „steril” evangéliumhirdetésben gondolkodott.³²

29 Zászkaliczky Tamás ügyében Nikolainenék hivatalos egyházi meghívást és bejegyzést kértek. A dolog 1971-ig húzódott el, amikor Káldy Zoltánék is rábólintottak. Idős Zászkaliczky Pál akkor már több mint tíz éve halott volt.

30 ON 1965. november 5. péntek. 137. o.

31 H. B.: Ne várjon tapsot. = Útitárs XX. évf. 5. sz. 1976. szeptember (56.)

32 Az Útitársban megjelent cikk a következő mondatral zárul: „Dr. Simojoki azon nyugati egyházi vezetők közé tartozik, akik tisztában vannak a kelet-európai egyházak komplikált helyzetével.”

A finn érseknek az a véleménye, hogy a MEE nem birtokolja a szolgálata ellátásához szükséges szabadságot, játszott közre abban, hogy szóba hozni sem engedte, hogy neki díszdoktori címet adjon a MEE teológiai akadémiaja.³³ Az eredetileg neki szánt kitüntetését később Ahti Auranen kapta meg. Nem járult hozzá annak a kötetnek a megjelentetéséhez, amelyet az akkori magyarországi egyházi vezetők, teológiai tanárok írtak azzal a céllal, hogy a magyarországi vallásszabadságról és az egyháznak a szocializmusban adott „hatalmas lehetőségeiről” győzzék meg a finneket.³⁴ Simojoki azt is megmondta, hogy jönnek majd olyan finn vezetők, akik esetleg ki fogják adni az említett művet, de ő ezt nem teheti meg.

Azt, hogy mennyire igaza volt azzal a felfogásával, hogy a szovjet érdekszférába került országokban baj van a vallásszabadsággal és ebből fakadóan az egyház szolgálatával, egy 1974 áprilisában norvég egyházi lapban megjelent cikk is világosan mutatta. Simojoki a finn püspöki konferencia megnyitása alkalmából mondott beszédében a SZU-ból akkoriban kiutasított híres író, Szolzsenyicin ügyéhez szólt hozzá, és pedig szigorúan az egyházi ember szemszögéből. Többek között a következőket mondta: „Erről az íróról nekem nem kellene szólnom, ha ő nem tett volna nyilvánosan vallást keresztyén hitéről, és nem emelt volna szót az országban élő keresztyén hívők érdekében. – Nekünk nem áll módunkban a kiutasításhoz vezető okokat fölülvizsgálnunk vagy megítélnünk, de a történelem tanításából és a tapasztalatból annyit jól tudunk, hogy azok, akiket keresztre hurcoltak, végül mindig is győztesnek bizonyultak, azok pedig, akik a keresztre feszítést végrehajtották, azok a történelem ítélőszéke elé kerülnek.”³⁵

A két út és a két magatartás közötti különbség a személyi kapcsolatok terén rajzolható meg a legmarkánsabban. Simojoki és vonala esetében ez azt jelentette, hogy nemcsak a MEE-vel, hanem Ordass Lajossal is végig megmaradtak a meleg, testvéri személyes kapcsolatok. Nem kényszeredett módon, megszokásnak, esetleg udvariassági nehézségi törvényeknek engedelmeskedve, hanem a keresztyén kötelék természetes megtartásával. A fontosabb egyházi ünnepeken, születésnapokon és más jeles alkalmakon kölcsönösen köszöntötték egymást. Simojoki arról is gondoskodott, hogy Káldy Zoltán is vegyen tudomást arról, hogy ő Ordass-sal keresztyén testvéri kapcsolatban van. 1969 júniusában ugyanis két példányban küldött el egy levelet, egyet Ordassnak, egyet pedig Káldy Zoltánnak. A levél tartalmát illetően a Napló így vall: „Alaja Osmo püspök útján üdvözeteket küldött nekem [ti. Simojoki Ordassnak B. E.], de sajnálattal értesült arról, hogy az üdvözet nem került el hozzám. Örültem a levélnek, mert belőle azt véltem kiolvashatni, hogy Alaját eltanácsolták a nálam teendő látogatástól, és ezen Simojoki alighanem

33 Simojoki nagyon tapintatosan még azt is elintézte, hogy elő se hozzák a kérdést, így senki nem lett megalázva.

34 A kézirat címe: *A magyar lutheránus egyház egykor és most. A magyarországi evangélikus-lutheránus egyház rövid történelme és mai élete*. Szerkesztette: Koren Emil. Írták: Káldy Zoltán, Koren Emil, Ottlyk Ernő, Pröhle Károly, Rédey Pál és Várady Lajos. A mű szövegét I. EOL Koren Emil személyi irathagyaték. 1. d. Simojoki Molnár Rudolfal készítettett szakvéleményt a műről. Ennek meghallgatását követően döntött a mű kiadatása ellen. Simojoki elutasító levelét I. uo. 1967. október 26. Turku.

35 VÅR Kirke norvég egyházi lap 88. évf. 17. sz. A norvég szöveg fordítását Ordass Lajos készítette. ON 1974. április 26. péntek. 93.o. Ordass nagyon örült Simojoki bátor kiállításának, sokat imádkozott Szolzsenyicinért, Szaharovért és más, a szovjet állam által üldözött neves és névtelen keresztyénért.

fölháborodott. A nekem küldött levél aláírása még azt is írta Simojoki, hogy tudomásulvétel céljából Káldynak is megküldte. A levélre azonnal légipostán válaszoltam, és megköszöntem kedveségét.”³⁶ Ordass ezen a háttéren jegyezte föl Simojoki egyik születésnapján a következőt: „... imádkozva gondoltam erre a hűséges barátomra.”³⁷

Azt a tényt, hogy nemcsak Ordass nevezte barátjának a finn érsek-püspököt, hanem a finn érsek is Ordass barátjának tekintette magát, egy különleges levél bizonyítja. Éspedig a belső emigrációban élő magyar püspök számára legkedvesebb Simojoki-levél. Ez lényegében 1974 pünkösdjére küldött köszöntés. Két okból volt ez a legkedvesebb. Az egyik a svéd nyelven írt levél pünkösdi hangütése volt. A finn egyház érseke a következőket írta: „A Szentlélek ünnepeinek, pünkösdek közeledtén szeretnénk a legmelegebb testvéri köszöntéssel üdvözölni. A magam részéről, feleségem részéről és egész finnországi egyházunk részéről. Hiszünk a Szentlélekben, életajándékozó Urunkban. Ő

Imádkozva *gondoltam erre a hűséges barátomra.*

adjon mindnyájunknak életet, a mi hatalmas Vigasztalónk.”³⁸ A másik a levél megszólítása: „Legkedvesebb Ordass Testvér!” A naplóban bejegyzésre került, hogy még soha nem kapott Simojokitól magától sem ennyire meleg hangú üdvözetet! A levélben nemcsak a régi jó barát, Bo Giertz üdvözetét, hanem az egész finn egyház püspöki karának üdvözetét is átadta. Az aláírás pedig: „barátod: Martti Simojoki.”³⁹ Ordass ezt a levelet úgy értékelte, mint egy de jure és de facto vezető finn egyházi személy „hivatalos” pünkösdi köszöntőlevelét egy de jure sajátos módon szolgálatban álló, azonban de facto szolgálatának teljes végzésében gátolt másik vezető egyházi személyhez.

A barátság azt is jelentette, hogy nemcsak Ordass osztotta meg aggodalmait és nehézségeit saját egyháza helyzetével kapcsolatosan a finn érsekkel, hanem alkalmanként Simojoki is megtette ugyanezt. Erre bizonyíték Ordass egyik bejegyzése, amelyben a következőket írta: „... kedves, hosszabb levelet írt, fájdalmasan aggasztó hangon a finn egyházi viszonyokról.”⁴⁰

b) Nikolainen

A másik út és a másik magatartás emblematis figurája Aimo Nikolainen. A finn teológiai tanár még 1957 januárjában egy svéd nyelvű levélben vette fel a kapcsolatot Ordassal. 1956 nyarán Galyatetőn is ott volt, azonban akkor nem találkoztak. Ordass Nikolainen levelére azt válaszolta, hogy örül a kapcsolatok újraéledésének, és reméli, hogy áldott lesz a to-

36 ON 1969. június 9. hétfő. 96–97. o. Ordass e levél születése előtt két évvel már tapasztalt hasonlót. Aarre Lauha helsinki püspök magyarországi látogatása idején már nem látogatta meg Ordasst. A napló megint csak általánosító jelleggel a következőt írta: „A finnek részéről meg kell már szoknom, hogy egyoldalúan az egyházvezetés tájékoztatására bízzák magukat.” ON 1967. május 19. péntek. 68. o.

37 ON 1971. szeptember 17. péntek. 147. o.

38 ON 1974. május 22. szerda. 118–119. o. Részlet Simojoki pünkösdi üdvözetéből.

39 Uo.

40 ON 1976. február 23. hétfő. 29. o.

vábbi együttműködés. Tehát a kapcsolatok Nikolainen kezdeményezésére születtek, és ugyan- csak az ő döntése lett az, hogy az 1964-es találkozót követően többé nem találkoztak egy- mással.

Nikolainen tíz évvel később, 1975-ben az ETA második finn díszdoktora lett.⁴¹ Az előző év- ben pedig leforgatták azt a filmet, amely Magyarország evangélikusairól készült négy változat- ban és 45 percben.⁴²

Azt is tisztán kell látni, hogy ami Nikolainen szerepét illette, itt bizonyos pontokon és idő- szakokban tőle a vele való kapcsolatok, majd a neki megszavazott cím ürügyén mást és többet

A neki megszavazott cím ürügyén mást és többet is vártak.

is vártak, mint amit neki – a Simojoki vonalá- hoz képest jóval alkalmazkodóbb és megenge- dőbb vonalával – nem volt módjában képvisel- ni. Csak egyetlen példa erre. Még át sem vette a díszdoktori oklevelet, amikor már megdorgál-

ták azért, hogy elmulasztotta megvédeni a MEE vezetőit egy szerintük ellenük a Kotimaa-ban intézett „támadás” dolgában.⁴³ Egy Magyarországon született egyházi-külügyi jelentés szerint Nikolainennek, miután a budapesti teológia díszdoktora lett, kötelessége lett volna „... kiállni amellet az egyház mellett, amelynek tudományos intézménye tiszteletbeli doktorátussal tün- tette ki. Csalódást keltett, hogy nem foglalt állást ezzel az ügygel kapcsolatban. Hogy később pótolta-e, még nem ismeretes.”⁴⁴

Záró gondolatok

Ordass Lajosnak – saját negatív véleményét cáfolandó – Nikolainen és a hozzá hasonlóan gon- dolkodók távollétében is maradtak finn kapcsolatai. A legjelentősebbek ezek közül időrendben a

41 Az 1947-ben Risto Lehtonennek, az LVSZ Együttműködési Osztálya munkatársának megszavazott díszdoktori címet, amelynek oklevelét Lundban adták át neki, soha nem jegyezték be sem a soproni fakultás, sem pedig az ETA díszdoktorait tartalmazó emlékkönyvbe.

42 A film keletkezésének illetve bemutatásának történetét I. EOL Koren Emil személyi irathagyaték. 2. d. A film minden egyháziassága ellenére mélyen hallgat a MEE igazi helyzetéről. Az akkori budapesti finn nagykövetség, a finn teológiai fakultás támogatták megszületését, majd forgalmazását.

43 A MEE külügyi hivatalának benyújtott egyik jelentés szerint egy a Kotimaa-ban előzőleg megjelent Tomas Vega cikkről volt szó. Ebben többek között azt írták, hogy az egyházi vezetők és a lelkészek egy része rendőrségi in- formátor, továbbá Káldy Zoltán egyik interjút úgy értelmezték, hogy abban arról lett volna szó, hogy Káldy a szocializmus kiszolgálása miatt lemondott volna az evangéliumhirdetés kötelezettségéről. Erre a cikkre válaszul részben helyeslő, részben az állításoknak ellentmondó hozzászólások születtek. Vega cikkét a következő sze- mélyek cáfolták: Erkki Kario, Eero Saarinen, Erkki Pennanen. A magyarországi egyház vezetői szerint ők írták meg az „igazságot”! Martti E. Miettinen viszont Antti Kukkonenre hivatkozva megerősítette Vega írását.

44 EOL Külügyi Hivatal. 75. doboz. 1975-ös jelentések. Baranyai Tamás domonyi lelkész jelentése finnországi útjáról. A jelentés 1975. november 14-én készült. 2. o. Baranyai számon kérte a Kotimaa főszerkesztőjét a cikkek miatt, aki a demokratikus előjelű sajtóra hívta fel a figyelmét. Ez valódi vitákat jelent, pro és kontra megszólá- lásokkal.

következők: Antti Kukkonen finn teológussal történt találkozások 1967-ben;⁴⁵ Az amerikai Paul Empie és Ahti Auranen együttes látogatása Ordassnál 1968. április 22-én;⁴⁶ Paavo Viljanen tamperei esperes 1971-ben lefordította Ordass *Útravaló* című áhítatos-könyvét, a könyv szerzőjéhez hasonlóan névtelenül maradva. Pár hónappal később meghalt. Ordass így nyilatkozott erről a kérdésről: „Külön értékelésnek érzem, hogy az áhítatos irodalomban olyannyira gazdag finn egyházban kerül használatra a könyv.”⁴⁷ A könyv kiadásában a Kotimaa-nak is jelentős szerep jutott. Az említetteken kívül egy finn költőnő Anna-Maija Raittila, neves és névtelen finn férfiak és nők fordultak meg Ordass otthonában. A finn–magyar kapcsolatok 1945 utáni átfogó méretű feltárásához ezek a történetek szorosan hozzátartoznak.

A keresztyén egyháztörténet-írás két eleme: az igazságban és szeretetben történő tényfeltárás, majd ezt követően újat kezdés. Nélkülük nincs igazi megbékélés és újrakezdés. Mind a finn, mind a magyar egyházakra, annak egyházi és akadémiai szegmenseire érvényes ez a kötelezettség.

45 Ordass 1967. február 6-án három teológustól kapott születésnap tívratot: Kiss Szabolcs, Weltler Sándor és Antti Kukkonen aláírással. A finn teológus ugyanazon év június 25-én, vasárnap jelent meg Ordassnál először. Baloldali beállítású személyként mutatkozott be. Szeptember 7-én járt utoljára Ordassnál. Többé nem találkoztak. Ordass a haláláig imádkozott érte. Az Ordasstól is kapott anyagok alapján írta meg szigorlati dolgozatát. Kukkonen, Antti: Unkarin Luterilaisen Kirkon Asema Toisen Maailmansodan Jälkeen. [A Magyarországi Evangélikus Egyház helyzete a második világháború után]. Ez Helsinkiben készült, témavezetője Pirinen Kauko professzor volt. A kézirat az LVSZ genfi levéltárából került 2004-ben Magyarországra, 2006-ban e tanulmány írójának felkérésére Kovács Ottilia fordította le. Kukkonent 1969. január 10-én szentelték pappá. Számos cikke jelent meg budapesti tartózkodásáról finn lapokban.

46 ON 1968. április 22. hétfő. 66 kk

47 ON 1971. december 13. hétfő. 187–188. o.

Luther az 51. zsoltárról¹

Luther és a zsoltárok

Luther szerint a Zsoltárok a keresztyén ember imádságokönyve: Dávid imádsága, Krisztus imádsága, Krisztus imádsága a keresztyén ember imádsága. Az Ószövetség e páratlan költői könyvéhez (amelyet szerkezetileg a Tórához hasonlóan öt részre osztottak) Luther többször is írt előszót és utószót, buzdítva a hívőket, hogy minél gyakrabban olvassák, énekeljék a zsoltárokat, sőt egyes részeit kívülről is tanulják meg. 1528-ban írja:

„Miben más leginkább a Zsoltárok könyve, mint a viharos szelek közt komolysággal ejtett szavak? Merre lelsz még olyan ékes, örvendező szavakra, mint a dicséret és a hálaadás zsoltáraiban?... S mondd, hol találnál mélyebb, panaszosabb, keserűbb szavakat a szomorúságról, mint a könyörgésekben? ... Ennek a legnagyobb szépsége, ... hogy e szavak Istenhez és Istennel szólnak, amitől kétszeres komolyság és élet költözik beléjük. Mert amikor emberekkel váltunk szót efféle dolgokról, nem perzsel és követel olyan elevenen, és nem is nyílik meg oly nagyon a szív. Ezért, hogy a Zsoltárok könyve a szentek könyvecskéje lehet, s az ember minden dologban olyan zsoltárokra és ígéretekre lelhet benne, amelyek megérintik, és olyannyira szívéből szólnak, mintha bizony egyedül érte tétettek volna ide, hogy ennél jobbat nem írhatott, de nem is kívánhatott volna...”²

Luther zsoltármagyarázatai kincsesbányát jelentenek Luther teológiájának megértése szempontjából. Carl Axel Aurelius svéd kutató helyesen mutat rá, hogy a sokszor személyesen előadott zsoltármagyarázatokban Luther bepillantást enged szerzetesévei lelki vergődésébe, s így ezek a kommentárok egyúttal a híres „reformátori áttörésnek” is hiteles dokumentumai.³

Az 51. zsoltár

A zsoltár egy valóságos ember, nevezetesen Dávid király valóságos istentapasztalatáról szól: drámai küzdelemben, pokoli mélységet és égi magasságokat megjárva éli át a bűn, bűnismeret, bűnbánat, kegyelem, megtérés, újjászületés, hálaadás és új élet, közösségvállalás hatalmas bibliai témáit. A történet háttere jól ismert: Dávid király elcsábította Betsabét, Úriás feleségét, majd Úriást halálba küldte. Sámuel 2. könyve 11. fejezete tudósít erről a hátborzongató esetről. Isten

1 2012. január 27-én Révfülöpön a Luther-konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. A zsoltár különböző fordításai a mellékletben találhatóak.

2 Luther Márton *Előszók a Szentírás könyveihez*, Magyar Luther Könyvek (ezentúl: MLK) 2. Budapest, Magyarországi Luther Szövetség, 1995. 53; 2. kiadás: Luther Kiadó-Magyarországi Luther Szövetség, 2010. 53. ua, In: Csepregi Zoltán (szerk.), *Luther Válogatott Művei* (Ezentúl: LVM) 5. Budapest, Luther Kiadó, 2011. 376.

3 Carl Axel Aurelius, „Luther on the Psalter”, In: *Lutheran Quarterly*, 14 (2000), 193–205 és in: Timothy Wengert (szerk.), *Harvesting Martin Luther's Reflections Theology, Ethics, and the Church*, Grand Rapids, William B. Eerdmans, Lutheran Quarterly Books, 2004. 226–239. 229.

Nátán prófétát küldte el Dávidhoz, aki egy példázatot mondott el neki egy szegény és egy gazdag emberről, melyben a gazdag ember erőszakkal elvette a szegény ember báránykáját. A történetet hallva Dávid felháborodott és így kiáltott fel: *Halál fia, az az ember, aki ezt tette!* (2Sám 12,6). Nátán magyarázatát hallva Dávid őszintén beismeri bűnösségét: *Vétkeztem az ÚR ellen* (2Sám 12,13). Nátán erre így felel: *Az ÚR is elengedte vétkeidet, nem halsz meg. Mivel azonban ezzel a tettel okot adtál az ÚR ellenségeinek a gyalázkodásra, azért meg kell halnia a fiadnak, aki született neked.* (2Sám 12,14.)

Az 51. zsoltár – *Miserere mei Deus* – egyike a *A hét bűnbánati zsoltárnak* (6; 32; 38; 51; 102, 130; 143), a gyűjtemény középső darabja. A Szent Ágostonra visszavezetett kánon már a középkorban kialakult, szerepe rögzült a liturgiában, népi szinten kapcsolatba hozták a hét fő bűnnel. A zsidó liturgiában a nagy engesztelési napon olvasták fel, a keresztyén egyházban pedig a böjti időszak kezdetén, hamvazószerdán⁴

A 16. században is számos kommentár született *A hét bűnbánati zsoltárról*, Angliában 1508-ban például John Fisher (1469–1535), a katolikus hitéért 1535-ben kivégzett püspök írt róla elmékedést, mely hét kiadást ért meg 1529-ig.⁵

Luther három alkalommal is írt kommentárt az 51. zsoltárról. Először még szerzetesként 1513/15-ben tartott a zsoltárokról (s ezeken belül az 51.-ről) előadásokat, többnyire parafrázisok formájában.⁶

Luthernek 1517-ben megjelent első önálló nyomtatott műve a *Die Sieben puspalm*, mely 1525-ig kilenc kiadást is megért.⁷

Walter von Loewenich szerint Luthernek ezt az első német nyelvű iratát „teljesen áthatja a lelkipásztori hangvételel”.⁸

A legterjedelmesebb kommentárt tizenöt évvel később, 1532-ben írta, amikor a wittenbergi egyetemen több hónapos előadássorozatot tartott egyes zsoltárokról. Előadásai egyszerre voltak igemagyarázatok és prédikációk. Márciustól június elejéig a 2. zsoltárt magyarázta, az 51. zsoltárról pedig tizenegy alkalommal: június 10-én, 11-én, 17-én, 18-án, július 8-án, 9-én, 16-án, 22-én, 23-án, 30-án és augusztus 6-án beszélt. Augusztus második felétől november elejéig pedig a 45. zsoltárt magyarázta. Az előadásokról Georg Rörer (1492–1557) készített jegyzeteket,

Luther zsoltármagyarázatai kincsesbányát jelentenek.

4 John Eaton, *The Psalms. A Historical and Spiritual Commentary with an Introduction and New Translation*, London, New York, Continuum, 2005. 206.

5 Saint John Fisher, *Exposition of the Seven Penitential Psalms*. In Modern English with an Introduction by Anne Barbeau Gardiner, San Francisco, Ingatus Press, 1998.

6 Mülhaupt, Erwin (szerk.), *D. Martin Luthers Psalmen-Auslegung*, Band 2, Psalmen 26–90. Göttingen, 1962.

7 LVM, 27.

8 Walter von Loewenich, *Theologia Crucis, A kereszti teológiája Luthernél*. Evangélikus Sajtóosztály, Magyar Luther Könyvek (ezentúl: MLK) 8. Magyarországi Luther Szövetség, 2000. 72.

s ezeket aztán Veit Dietrich (1506–1549) készítette elő kiadásra 1538-ban.⁹ Az 51. zsoltár magyarzata az amerikai kiadásban mintegy száz oldalt tesz ki¹⁰.

A zsoltár 1–2 verse pontosan utal a zsoltár megírásának fent említett hátterére: *A karmesternek: Dávid zsoltára, abból az időből, mikor nála járt Nátán próféta, mert be-ment Dávid Betsabéhoz.*

Lássuk ezek után közelebbről magát a zsoltár szövegét a Luther által is használt latin fordításban, majd hat különböző magyar fordításban (ld. melléklet)!

1532-ben ír a folyamatos magyarzat elé egy bevezetőt, amelyet azzal a meglepő vallomással kezd, hogy nem biztos, hogy magyarzata minden igényt ki fog elégíteni, mert neki sem sikerült teljes mértékben megragadnia azt a Lelket, amelyik a zsoltárban beszél. Egyértelművé teszi

Nem biztos, hogy magyarzata minden igényt ki fog elégíteni.

azonban, hogy ez a zsoltár hitünk legfontosabb kérdéseiről: a bűnbánatról, a bűnről, a kegyelemről és a megigazolásról tanít bennünket. Ezek isteni és mennyei tanítások, melyeket csak akkor értünk meg, ha a Szentlélek ok-

tat bennünket.¹¹ Lelkipásztori szempontból fontos ez igazán: hogyan vigasztalhat másokat az, aki nem tapasztalta meg, mi a kegyelem. Az igazi kegyelemnek két része van: a bűn és a kegyelem ismerete. Dávid ezt mesteri módon tanítja, de úgy, hogy ő közben nemcsak tanítónk, hanem velünk együtt tanítvány is.¹² Amíg bűnt követünk el, nem érthetjük helyesen Istent, s benne addig csak bálványt imádunk.¹³ Dávid a bűnről saját tapasztalata alapján beszél, s ezért is tudja, hogy a bűn a külső és benső emberünk megromlása, korrupciója.¹⁴ A zsoltáros helyes teológiai tudásban részesíti az embert, hogy ő halálra ítél, de Isten a szabadító.¹⁵

Könyörülj rajtam kegyelmeddel, Istenem, töröld el hűtlenségemet nagy irgalmaddal! (3)

A latin „*iniquitatis*” a mai protestáns fordítás ’hűtlenségnek’ fordítja – ez a leggyengébb kifejezés az összes változat között: a zsidó fordítás ’bűntettek’, a Károli a ’bűnök’, a két katolikus fordítás a ’gonoszság’ eltörlését, ’delet-olását’ kéri a ’kegyelmes’ (zsidó), ’irgalmas’ (Károli) ’irgalmas és jóságos’ (Szent István Társulat), ill. ’könyörületes’ (Szent Jeromos) Istentől.

9 Luther’s Works (ezentúl: LW) Gen. Ed. Jaroslav Pelikan, Vol. 12. Ed. Jaroslav Pelikan Concordia Publishing House, Saint Louis, 1955. (Eredeti: *Martin Luther, Werke, Kritische Gesamtausgabe* 1–73. Weimar, 1883–2009. (ezentúl: WA) XL, 315–470.

10 LW 12, 301–410.

11 LW 303

12 LW 305

13 LW 309

14 LW 311

15 LW 311–312

1517-ben Luther így foglalja össze ennek a versnek a lényegét: „Az ige értelme tehát ez: Ó Istenem, senki emberfia, semmilyen teremtmény nem képes segíteni rajtam, vagy megvigasztalni; oly nagy a nyomorúságom.”¹⁶

Amíg 1517-ben az első versről Luther csak néhány sort ír, az 1532-es magyarázatban ennek – az amerikai kiadás szerint – már tizennégy oldalt szentel. Elmondja – mint sok más alkalommal –, hogy Luther nem az abszolút, a „mezítelen” Istenhez könyörög, hanem ahhoz, aki miértünk az ő igéjébe, ígéreteibe, a beszéde „maszkjába” öltözik, tehát csak látszatra tűnik úgy, hogy itt nincsen szó Krisztusról; s mivel az ő ígéretei Krisztusról szólnak, Dávid itt őt szólítja meg, aki nem igazságot osztó félelmetes lény, hanem irgalmas, mirajtunk megkönyörülő Isten.¹⁷ Amíg szerzetesként a kolostorban Luther naponta szembesült méltatlanságaival és bűneivel, csak félelemmel és rettegéssel tudta kimondani, hogy „Könyörülj rajtam, Istenem!” Bár nem azokhoz tartozott, akik önelégülten érzéketlenek voltak saját bűnösségükkel szemben, hiszen belátta bűnösségét, de csak a törvény megsemmisítő ítéletét tapasztalta. Az igazi teológiának azonban a törvény csak az első része, a második fele az evangélium, hogy *az Isten az alázatosságoknak pedig kegyelmet ad* (1Pt 5,5). A megtört szívű emberek sebeit azonban bekötözi, meggyógyítja a Jó Pásztor. Itt mondja Luther, hogy „A pápisták iskoláiban e zsoltár teológiája teljesen ismeretlen.”¹⁸

Hangsúlyos itt a „rajtam” is, hiszen Dávid megvallja, hogy a bűnösök között ő a legnagyobb. Saját tapasztalatból tudja Luther, hogy a Sátán először megpróbálja eltéríteni az imádságtól a bűnét meglátó, attól megrettenő embert, mondván, hogy méltatlan vagy az Isten figyelmére. Dávidnak mindennek ellenére mégis volt bátorsága Istenhez fordulni, mert a lelke mélyén megérezte, hogy a *Lélek maga esedezik értünk* (Róm 8,26).¹⁹ Amikor gyengeségünket érezzük „teológiai erény” imádsággal elfedezni a bűneinket és megkapaszkodni ebben az igében „Könyörülj rajtam, Istenem!”²⁰ Isten azokat szereti, akik érzik bűneik súlyát, de ő nem a bűnös halálát akarja, hanem azt, hogy megtérjen és éljen (Ez 33,11).

Isten irgalma, amely az ember bűnét eltörölni képes, végtelen: „secundum multitudinem miserationum tuarum” – hangzik a latin szöveg. A zsidó fordítás az irgalom „bőségéről”, a Károli a „sokaságáról”, a mai protestáns kiadás a „nagy”, a Szent István Társulat kiadása a „mérhetetlen” irgalomról szól. Érdekes, hogy a Szent Jeromos Társulat – éppen a Neovulgátára – épülő fordítása egyszerűen csak „könyörületességet” említ, annak végtelen mennyiségét külön nem hangsúlyozva. Isten Jézus Krisztusban kegyelmes hozzánk, s a bűnök bocsánatát bő-

Az igazi teológiának ... a törvény csak az első része, a második fele az evangélium.

16 LVM 53

17 LW 312–313

18 LW 317

19 LW 319

20 LW 320

ségesen osztja, ha mi azt hittel elfogadjuk. Ha megtérünk és bűneinket megbánjuk, azok eltöröltetnek (ApCsel 3,19).

Teljesen mosd le rólam bűnömet, és vétkeimtől tisztíts meg engem! (4)

A beszennyezetséget, bűnét meglátó ember Krisztushoz könyörög, hogy „mossa le” a szennyét, tisztítsa meg a vétkeitől. Ádámnak, az ó embernek meg kell halnia, hogy Krisztus élhessen. 1517-ben Luther így ír: „Helyzetünk valójában a következő: kell, hogy Ádám kitakarodjék – Krisztus pedig betérjen hozzánk. Ádámnak meg kell semmisülnie, Krisztusnak betérnie – Krisztusnak egyedül uralkodnia és jelen lennie.”²¹

Ha megtérünk és bűneinket megbánjuk, azok eltöröltetnek.

A 4. versben a latin *iniquitas* és *peccatus* szavakat általában a „bűn” és a „vétek” fogalmával adják vissza a 20. századi fordítók; az elsőt azonban a Károli-fordítás (a korábbi és

a revideált változat is) a beszédes és elgondolkodtató „álnokság” kifejezéssel adja vissza: „Egészen moss ki engemet az én álnokságomból”.

1532-ben Luther különbséget tesz „tudatos” és „nem tudatos vétek”, valamint „tudatos bűnvallók” és „megkeményedett képmutatók” között, akik nem érzékelik a bűn súlyát. A „tudatos bűnvallók” esetében is kétféle vétek létezik: az egyik a megbocsátott, a másik, amelyik még tovább él a testben. A kegyelem által bűnbocsánatot nyertünk, de gyengeségünk miatt mi állandóan visszaesünk. A megbocsátáson túl arra van szükség, hogy a bűn eltöröltessék. A bűn erejét megtöri a kegyelem, a mérég maradékai azonban még bennünk maradnak. Luther egy gyakorlati hasonlattal él: egy bírósági tárgyaláson elengedhetik a bűnös büntetését, ám a hajlam ott marad benne. Ugyanez érvényes a mi megigazulásunk esetében is: Krisztus nekünk tulajdonított idegen igazsága miatt nyilvánítottunk igaznak, de szükség van a Szentlélek munkájára, aki folyamatosan kitisztítja az ó emberünkből a bűn maradványait. Ez folyamatos harcot jelent (Róm 8,13), s a hit általi megigazulásunk után még szükség van arra a megtisztulásra, fürdőre, amiről a zoltáros beszél.²² Luther érvelése tanulságos lehet olyan mindenkori rajongó krisztus híveknek, akik hirtelen megtérésük után elzárkóznak a Szentlélek (sokszor nyugtalanító, zavarba ejtő) megszentelő munkájától. Ezért igaz a *simul iustus et peccator* tanítása: egyszerre vagyunk igazak (Krisztusban), de még mindig bűnösök, akiknek szüksége van a Szentlélek tisztító, minket megmosó erejére.

Luther a vers magyarázatának végén hangsúlyozottan megerősíti: a megigazulásunknak két része van: az elsőt Krisztus által nyilatkoztatja ki a kegyelmes Isten, a másodikat a Szentlélek végzi el rajtunk az ő ajándékai és „fürdője” által.²³

21 LVM 54

22 LW 328–329

23 LW 331

Azzal a megállapítással kell kezdenünk, hogy a mai protestáns fordítás („hűtlen”) indokolatlanul és érthetetlenül „puhára” sikeredett, akárcsak a 3. versben. Érdemes megnézni a „bűn” és a „vétek” (latin: iniquitas/peccatum; LXX: anomia, hamartia; héber: chatta-ah (bűn)/avon (perversitás), német: Missetat/Sünde; angol: iniquity/sin) szavakat. Az iniquitas-ra a zsidó fordítás „büntettet” alkalmaz, a katolikus fordítások „gonoszságot” használnak. A „contra me semper” esetében a Károlik még az „előttem forog nékem”, ill. „előttem forog” változatait alkalmazták, a Szent István Társulat fordítása pedig kicsit stilizál: „előttem lebeg szüntelen”.

1517-ben Luther különbséget tesz a képmutatók és a valódi szentek között: amíg az előzőek csak a mások vétkeit látják, mondván „a mások vétke mindig előttem van”, addig a valódi szentek elsősorban a saját nyomorúságukat látják, s ezért magukat ítélik el, nem törődve mások véleményével: „vétkem mindig előttem forog”, azaz a saját bűnöm szűrja ki a szememet, nem a másoké!²⁴

1532-ben először a bűn ismeretéről, a bűntudatról szól, ami sohasem lehet érdem. A bűntudat alapja „Tudom, nem az érdem – hogy ez által majd kiérdemlem az Isten megbocsátó szeretetét –, hanem a bizalom, hogy tudom, elmondom, ám azt is tudom, hogy az irgalmából megbocsát és erre az ígéretre támaszkodom, hiszen a bűnbánatot tartó niniveieket (Jón 3,10), a bűnbánó Áhábot (1Kor 21,29) sem pusztította el az Úr. Ezekből a példákából azt a teológiai tanulságot nyerhetjük, hogy Isten az alázatosak, a megtört szívűek Istene, akik bevallják bűneiket, mert ők hisznek az ő végtelen irgalmában.”²⁵

Luther így fogalmaz: „Isten nem azt akarja, hogy a bűnös magát a haragot tapasztalja meg, hanem azt, hogy a haragot a kegyelem érzésével együtt, a 147. zsoltár 11. versével szólva: *Az istenfelőkben gyönyörködik az Úr, akik az ő szeretetében bíznak.*” Vagyis – Luthert tovább gondolva – azért félem az Urat, mert tudom, hogy szeret, és nem azért szeretem őt, mert félek tőle. Isten meg akar bocsátani azoknak, akik bevallják bűneiket, de haragvónak akar látszani azoknak, akik nem ismerik el bűnös voltukat.

Luther többször is elmondja, hogy Dávid sohasem a konkrét bűnről – a parázناسágról – szól, tehát nem váltja aprópénzre a bűnt, az ő alapvetően elrontott, istentelen életét ismeri el annak, amilyen az valójában. Ez a bűn (aminek lényege az istentelenség, a hűtlenség, a gonoszság) a törvény erejével lesújt reá, körülveszi őt, reá tekeredik, fojtogatja, de ha Isten kegyelméből ki mondja, bevallja azt, akkor megtapasztalja az evangélium szabadító erejét.

Luther különbséget tesz „tudatos” és „nem tudatos vétkek”, valamint „tudatos bűnvallók” és „megkeményedett képmutatók” között, akik nem érzékelik a bűn súlyát.

24 LVM 54

25 LW 334

Egyedül ellened vétkeztem, azt tettem, amit rossznak látsz. Ezért igazad van, ha szólsz, és jogos az ítéleted. (6)

Luther mindkét kommentárjában kiemeli Isten igaz voltát, s ebből adódóan az ember hamiságát és Krisztusra utaltságát. Mindkét kommentár utal a verssel párhuzamos, vagy éppen azt idéző újszövetségi szakaszokra. Az 1517-es magyarázat János első levelét idézi: *ha azt mondjuk, nem vagyunk bűnösök, hazuggá tesszük őt.* (1Jn 1,10). 1532-ben ezt a verset a zsoltár legnehezebb részének tartja, rámutat, hogy Pál apostol is idézi ezt Róm 3,4-ben: „igaz az Isten, az emberek pedig valamennyien hazugok, amint meg van írva. »*Igaznak kell bizonyulnod beszédeidben, és győződnöd kell, amikor perelnek veled.*«”

Az ember állapotának leírása inkább általános, ezért a múlt időt inkább jelenben kell értenünk: „egyedül ellened vétkezem”. Ez azt is jelenti, hogy egyedül az Isten igaz, s hozzá képest hazug minden ember, s ezt a nagyszerű teológiai igazságot a Szentlélek tanítja meg. Luther szinte állandóan visszatérő motívumként énekl el az igazságot, hogy egyedül Isten igaz, mi mindnyájan bűnösök vagyunk.

Lásd, én bűnben születtem, anyám vétekben fogant engem. (7)

Itt is a bűn/vétek (iniquitas/peccatum) kettősségével találkozunk, az egyiket a régi Károli álnokságnak, a Szent Jeromos-változat pedig gonoszságnak fordítja. 1517-ben Luther Jézusnak a „rossz fa” hasonlatára utal (Mt 7,17–18), amelyik nem tud jó gyümölcsöt teremni, s ezért Ádám-nak (a rossz fának) meg kell halnia ahhoz, hogy Krisztus feltámadhasson.²⁶

Magával az emberi létezéssel van baj.

1532-ben Luther rámutat, hogy Dávid nem a konkrét bűnökről (paráznaság, gyilkosság) beszél, hanem általában az emberi nem állapotáról. Magával az emberi létezéssel van baj, hiszen emberlétünk deformálódott el a bűneset következtében. Vagyis nem azért vagyok bűnös, mert meggyilkoltam Úriást, hanem azért gyilkoltam meg Úriást, mert bűnös vagyok.²⁷

Mindez az eredendő bűn kérdését érinti, ami Luther szerint az egyház legfontosabb tanítása, és amely Mózesről (Zsolt 90,7–8) Dávidon át hagyományozódott Pál apostolra. E tanítás nélkül érthetetlen lenne a teljes Szentírás.

Te pedig a szívben levő igazságot kedveled, és a bölcsesség titkaira tanítasz engem (8)

1517-ben Luther a benső igazságra hivatkozik, ami éles ellentétben áll a képmutatók külső igazságával, a bölcsesség rejtett titka pedig az önismeret. Ezért is meglepő, hogy 1532-ben Lu-

26 LVM 56

27 LW 348

ther szenvedélyesen kárhoztatja a latin fordítót, aki a „bölcesség titkairól” („incerta et occulta sapientiae”) beszél. Hiszen mi sem állhat távolabb a Szentlélektől, mint tanártól, hogy bizonytalan és titkos dolgokat tanítson!²⁸ Hiszen ő teljes fényt, világosságot (Kol 2,2) gyújt, és a próféta nem egy elvont Istenről, hanem az atyák Istenéről szól, aki ígéretet adott az ő népének.

Luther itt a héber eredetihez fordul, s azt állítja, hogy az helyesen a következőt jelenti: „Nem szereted a hazugságot, a képmutatást és a hamisságot”.²⁹ Pillantsunk mi is a héber Bibliára, a zsidó szöveg magyar fordítására! Nem kis meglepetésünkre itt olyat olvasunk, ami közelebb áll Lutherhez: „a bensőmben bölcsességet tudatsz velem.” A Károli-fordításokban is ez szerepel: „*engemet kiváltképpen a bölcsességre tanítottál*”; ill. „bensőmben bölcsességre tanítasz engem.” A protestáns Biblia Társulat és a Szent István Társulat megoldásai azonban szolgáljaikat átveszik a Vulgata genitivuszos szerkezetét („bölcesség titkaira”), a Szent Jeromos-féle változat pedig misztikus színezetet ad a szövegnek: „bölcességedet titokban kinyilatkoztattad nekem”.

Luther itt hosszasan ostromozza a képmutatók igazságát, s elmondja, hogy a képmutatók kegyessége a legnagyobb kegyetlenség, s az ő igazságuk a legnagyobb hazugság.³⁰ Isten nem a kegyeseket, hanem a bűnösöket szereti, akik elismerik az ő bűnösségüket. Isten szemében nem a földi elismertség, a világ értékrendje szerinti bölcsesség a lényeg, hanem az ő saját isteni mértéke. A legmélyebben elrejtett isteni bölcsesség az, hogy egyedül az Isten igaz, s minden embere hazug.

Tisztíts meg izsóppal, és tiszta leszek, moss meg engem, és fehérebb leszek, mint a hó. (9)

1517-ben Luther az ószövetségi áldozatrendszert, azon belül is a népnek a bak vérébe mártott, izsóppal³¹ történő meghintését előképnek tekinti, hiszen ez az igazi áldozati vérről, a Krisztus vérével való meghintésnek előképe.³² Az 1537-es angol Matthew Bible az 51. zsoltár fordításának lapszéli jegyzetében úgy fogalmaz, hogy az izsóp Krisztus szenvedése, ami megtisztít minket a bűneinktől. Vannak, akik Jézus szenvedéstörténetének egy különleges epizódját tipológiailag hozzák összefüggésbe ezzel a zsoltárverssel: *egy szivacsot ecettel megtöltve izsópra tűztek, és odatartották a szájához* (Jn 19,29)³³. A 16-17. századi angol meditációs irodalomban (Sir Antony Cope, John Donne) elterjedt volt az a gondolat, hogy Jézus vére az izsóp,

28 LW 351

29 LW 354

30 LW 355

31 Az izsóp a Földközi-tenger mellékén növény illatos félcserje, ami 50-100 cm-re nőtt meg. Fontos szerepe volt a kultuszban, a páskára vonatkozó rendelkezésekben (2Móz 12,22; a megtisztulási szertartásokban (3Móz 4,1; 4Móz 19,18, vö. Zsid 9,19) In: *Keresztény Bibliai Lexikon*, Kálvin Kiadó, Budapest, 1995. II. 284.

32 LVM 57

33 Hannibal Hamlin, *Psalms Culture and Early Modern English Literature*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004. 188

ami megtisztít bennünket a bűneinktől³⁴. John Foxe mártírológiája szerint az 51. zsolnárt a mártírok gyakran idézték a kivégzésükkor³⁵.

1532-ben Luther kifejti, hogy az Ószövetség (2Móz 29,21) azért tartotta fontosnak a megszentelést, a konzekrációt, hogy a szentet elválassza a profántól. Az eszközöket, az edényeket ezért hintették meg. Véleménye szerint a pápisták csak utánozzák az egykori ószövetségi szokásokat, ezért az ő cselekedeteiket csak majomkodásnak tekinti, hiszen az Újszövetség népe lélekben és igazságban imádja az Istent (Jn 4,21), hiszen minden ószövetségi áldozat beteljesedett a Krisztusban.

Luther szerint minden megszentelés a törvény félreértése, hiszen az sohasem tud megtisztítani a bűntől. Ha a törvény általi megtisztulás lehetetlen, akkor egy másik megtisztulásra, „meghíntés-re” van szükség; a Krisztus vére és a Krisztus-hit az, ami megtisztíthat bennünket.³⁶ Erről beszél Péter apostol (1Péter 1,2), hogy valóban csak a Krisztus evangéliuma tisztíthat meg bennünket.

Az izsóp annak a szája, aki az evangéliumot tanítja, s a keresztség és az úrvacsora is részei az igazi meghíntésnek. Luther szerint nincs különbség az Ószövetség hívői és a mai hívők között, hiszen az Ószövetség népe is ezt az igazi

Hogyan lehetek tisztább, mint a hó? – kérdezi Luther.

meghíntést várta. Tehát Dávid hitben, lélekben elutasítja a törvény általi meghíntést, s az igazira mutat előre. Jézus is azt mondja, hogy királyok és próféták vágytak arra, hogy azt lássák, amit az övéi láthatnak (Lk 10,24).

A középkori tanítás eltorzította a bűn problémájának megoldását, hiszen a jóvátételre (*satisfactoria*) helyezte a hangsúlyt. A földi birodalomban, a civil társadalomban működik ez az elv, de a hit világában az ember nem teheti jóvá a maga bűnét, hiszen a keresztyén ember számára Krisztus az egyedüli és a valóságos jóvátétel, a *satisfactio*. Mi emberek egyedül öreá, az Isten Bárányára tehetjük le a bűneinket, s a mi szabadulásunk és üdvösségünk az, hogy ő hordozza és ő szenved el azok büntetését.³⁷ Ez az igazi megtisztulás, s ezért utasítja el Dávid a törvény általi megtisztulást. Hogyan lehetek tisztább, mint a hó? – kérdezi Luther. A válasza szerint az ember test és lélek, s jóllehet a testben mindig marad bűn, de az ígén és a szentségeken keresztül Krisztus a maga hónál fehérebb tisztaságát adja az övéinek. A földi születésünkör romlandó testet kaptunk, de keresztségünkkel beoltattunk Krisztus romolhatatlan testébe.

Engedd, hogy vidámságot és örömet halljak, és megújuljanak tagjaim, amelyeket összetörtél. (10)

34 Hamlin, 189

35 Hamlin, 191, Ld. Továbbá: Lydia Whitehead, „A Poena et Culpa: Penitence, Confidence and the Miserere in Foxe’s Actes and Monuments”, *Renaissance Studies* 4 (1990) 287–299.

36 LW 362

37 LW 365

A vers második felének mai protestáns változatát (*megújuljanak tagjaim, amelyeket összetörtél*) vessük össze néhány változattal: A zsidó fordítás így hangzik: „ujjongjanak a csontok, melyeket összezúztál”. A régi Károli így: „örvendezzenek az én tetemim, melyeket megrontottál”, az 1908-as Károli: „örvendezzenek csontjaim, a melyeket összetörtél”, s ugyanezt a szót használják a mai katolikus fordítások is. A legtöbb fordítás tehát a „csontokról” szól, ami utalás is lehet Ezékielnek a megelevenedő csontokról szóló jól ismert látomására (Ezékiel 37). A mi fordításunk a megújuló „tagjaimról” szól, indokolatlanul „puhának” tűnik a többi fordításhoz képest.

Mivel a bűn súlyos, szomorú teher – írja Luther 1517-ben –, az attól való szabadulás, kegyelem meghintésének megtapasztalása, az *ego te absolvo* meghallása kimondhatatlan nagy öröm³⁸.

A próféta helyes magatartását tizenöt évvel később szembeállítja Luther azokkal, akik a nyugtalanított lelkiismeretre nagyon emberi módon válaszolnak. Szemléletes hasonlata sze-

rint olyanok ezek, mint a libák, amik repülnek, amikor a sólyom kergeti őket, és szaladnak, ahelyett, hogy repülnének, amikor a farkas üldözi őket.³⁹ A lelkiismeretükben nyugtalanított emberek ide-oda szaladgálnak. A kegyelmes Istenben bízó lélek azonban meghallja a vidámságot és örömet, az evangéliumot. Ezt az örömhírt halljuk a keresztségünk, az úrvacsora performatív aktusában.

A pápa – írja Luther – csak azoknak ad feloldozást (*absolutio*), aki helyes bűnbánatot (*contritio*) tartanak, s elvégzik a reájuk mért penitenciát (zarándoklatok, rózsafüzér stb.) Nátán azonban a vétkét bevalló Dávidnak (*Vétkeztem az Úr ellen!*) azonnal ezt mondta: *Az Úr is elengedte vétkedet, nem halsz meg!* (2Sám 12,13). Micsoda különbség van a bírói ítékezés és az evangéliumi lelkület között!

Miért mondja azt a zsoltáros, hogy az Úr törte össze a csontjait? Cselekszik az Isten rosszat? Okoz nekünk fájdalmat? Eltöri csontjainkat? Nem a gonosz teszi ezt velünk? Luther itt a rejtőzködő Istenre utal, ahogy máshol mondja, a „szokatlan”, a természetétől idegen tetteire (*opus alienum*) utal. Itt Luther egy igen eredeti hasonlatot alkalmaz, ami majd másfél évszázaddal később Shakespeare-nél is felbukkan. Azt írja, hogy a nap akkor is fénylik, ha a felhők eltakarják. Mint írja: „Isten igaz, jó, könyörületes akkor is, ha bántalmaz bennünket. Aki ezt nem hiszi, az eltávolodik a hit egységétől, hogy egy az Isten, s egy másik istenben kezd hinni, amelyik nem azonos önmagával, mert egyszer jó és egyszer rossz. A Szentlélek csodálatos ajándéka, hogy hiszünk, hogy amikor Isten csapásokkal sújt bennünket, ő akkor is kegyelmes és könyörületes.”⁴⁰

38 LVM 57

39 LW 368

40 LW 374 „Thus we should not think that when the sun is hidden by clouds it has been completely removed from the world, or that a bright body has become black and dark. The sun keeps its light, but we are hindered by the clouds from seeing it. So God is good, righteous, and merciful even when He strikes. Whoever does not believe tis departs from the unity of the faith that God is one, and he imagines another god for himself, who is inconstant,

Rejtsd el orcádat vétkeim elől, töröld el minden bűnömet! (11)

Ismét a véték/bűn párost adják vissza a mai fordítások, Károli még merete az „álnokság” szót használni, s a katolikus változatok már mernek „gonoszságot” írni. „Fordítsd el bűneimtől arcodat, töröld el minden gonoszságomat!”. Az 1517-es magyarázat a 32. zsolnárt idézi: „boldog, akinek hűtlensége (Károli: „hamissága”) megbocsáttatott, vétke eltöröltetett” (32,1).

Mivel az embert minden nap újabb és újabb támadások érik az ellenség részéről, a megigazulás tanítását teljesen sohasem lehet elsajátítani. Ebből a versből is látható, hogy nem a cselekedeteink miatt kapunk bűnbocsánatot, hanem Isten az ő kegyelméből törli el a bűneinket, a „minket terhelő adóslevelet”⁴¹

Tiszta szívet teremts bennem, Istenem, és az erős lelket újítsd meg bennem! (12)

A zsolná első fele a keresztyén hit nagy kérdéseiről: a bűnbánatról, a bűnről, a kegyelemről, a megigazulásról illetve annak okairól szól. Az itt következő rész azonban már azt tárja fel, hogy a bűnbocsánatot nyert embert miképpen halmozza el a Szentlélek az ő ajándékaival. Szemben a skolasztikusokkal, akik úgy tartják, hogy az ember lelkében mintegy ékszer, ott van a kegyelem szikrája, ami a szabad akaratból együtt működhet az isteni kegyelemmel, Luther azt hangsúlyozza, hogy a kegyelem állandóan, folyamatosan munkálkodik és ez az, ami megragad minket és a Szentlélek által meggyőz bennünket, hogy ne fogadjuk hitetlenül az ő ígéreteit.⁴² Fontos látnunk, hogy a „tiszta szív teremtése” nem egy pillanat műve, hanem egy állandóan „karbantartó, a lelki épülésünket szolgáló cselekedet”. Az emberi szív mindig is hajlamos az újabb és újabb beszennyeződésre, s ezért kell könyörögni, hogy a Lélek folyamatosan teremtse azt újjá.

Mi magunk nem tudunk ilyen új szívet szerezni, erre csak az isteni teremtés képes. Arra sem vagyunk képek, hogy megőrizzük a kapott új szívet az ellenség támadásaitól. Ami a németben a „szív”, az a héberben a lélek, az ember legbensőbb lényege. Ezen a ponton idézzük a zsidó fordítást: „Tiszta szívet teremts nekem, Isten, és a szilárd szellemet újítsd meg énbennem.” Az „erős lélek”, a „szilárd szellem” az, ami megújításra vár. Erre egyedül a Szentlélek képes, akit Krisztus is az „igazság lelkének” nevez.

Az 1517-es szöveg emlékeztet az ígére, hogy *tiszta szíve nincsen senkinek* (1Móz 6,5; 8,21); „A meggörnyedt lélek a test, Ádám lelke... Az erős lélek a jóakarát, amely egyenesen Istenre irányul és egyedül Istent keresi. Ezt Istennek kell újjáteremtenie s a szív belsejébe önte-

sometimes good and sometimes bad. But it is an outstanding gift of the Holy Spirit to believe that when God send evil, He is still gracious and merciful”.Vö. „Yet herein will I imitate the sun, / Who doth permit the base contagious clouds / To smother up his beauty from the world, / That, when he please again to be himself, / Being wanted, he may be more wonder'd at, / By breaking through the foul and ugly mists / Of vapours that did seem to strangle him.” William Shakespeare, *King Henry IV, Part I*, I, 2, 192–198.

41 LW 376

42 LW 377–378

nie, nehogy szemernyi tettetés legyen lelkünkben, hanem Isten akaratát szívünk mélységéből szeressük”.⁴³

Ne vess el orcád elől, szent lelkedet ne vedd el tőlem! (13)

Az igaz ember tudja, hogy Isten jogosan fordítja el orcáját tőle, s ezért „elébe mennek az elvettetésnek, s alázatos könyörgéssel nyerik el azt, amiről az önteltek úgy vélik, hogy saját szentségükkel már kiérdemelték” – írja Luther 1517-ben.⁴⁴

1532-ben már arra irányítja figyelmünket, hogy lássuk meg ezt a mélységes alázatot a hívő embernél, amire ő csak a Szentlélek által lehet képes. A hívő ember állhatatosságért könyörög, nehogy elessen, és az Úr visszavonja tőle a Lelkét, és így a sorsa az elvettetés legyen!

Iszonyatos tapasztalat, hogy valakitől Isten visszavonja az ő lelkét, mert ilyenkor átadja őket a saját vágyaiknak. (Zsolt 81,12, Rm 1,24)⁴⁵

Vidámíts meg újra szabadításoddal, támogass, hogy lelkem készséges legyen (14)

A vidámság a félelem nélküli belső szabadságra, a „készséges lélek” pedig az erőre, a bátorságra utal. A Károli fordítások a „készséges lélek” az „engedelem lelke” kifejezést használják. „A *fejedelmi lélek* szó, ami itt olvasható, a héber nyelvben önkéntes, készséges, kényszerre és figyelmeztetésre nem szoruló lelket jelent. Amit a kényszer fog össze, az nem tartós, amit viszont a szabad akarat tart fenn, az megmarad”.⁴⁶

A Szentlélek a *fejedelmi erő*, a magabiztosság lelke. A hit által megigazulást nyertek három ajándékot kapnak: a teljes bizonyosságot (pléroforia: Kol 2,2, 1Thessz 1,5); az ó embert megöldöklő megszentelődést, és annak a szabad megvallását, hogy minden ítélet alatt van, ami eltér az igaz tanítástól.⁴⁷ Ez a szabadság képessé teszi a hívőt, hogy Isten kezéből fogadja el, ha a hitvallása mártíromságra készíteti.⁴⁸

hogy taníthassam utaidra a hűtleneket, és a vétkesek megtérjenek hozzád. (15)

A „hűtleneket” (*iniquios*) a zsidó fordítás „elpártolókkal”, a Szent István Társulat „tévelygőkkel” adja vissza, a Károli-fordítások megmaradnak a „bűnösöknél”: „*Tanítom a bűnösö-*

43 LVM 58

44 LVM 58

45 LW 382

46 LVM 59

47 LW 384

48 LW 383

ket a te útaidra, és a bűnösök tehozzád megtérnek.” „Hadd tanítsam a bűnösöket a te útaidra, hogy a vétkezők megtérjenek hozzád”.

Luther 1532-ben azt emeli ki, hogy itt kezd a próféta beszélni a saját szolgálatáról. Az embernek először újjá kell születnie a Szentlélek által, s csak majd ezután tud gyümölcsöt teremni. A tévelygőknek az Isten „újtait” kell tanítani, s nekik az Úrhoz kell megtérniük. A megtérésre akkor is fel kell szólítani az embereket, ha ennek igen kicsiny a valószínűsége. Ám mennél

Luther szerint az igazi megtérés – halál.

igazabban hangzik az igehirdetésünk, annál nagyobb a megtérés lehetősége. Luther szerint az igazi megtérés – halál. Ha meg akarsz térni, írja, akkor meg kell rémülnöd, meg kell

halnod. Ha ez megtörtént, fogadd el Isten vigasztaló evangéliumát, aki az Úr Jézust küldte a Te szabadításodra!⁴⁹

Ments meg, mert vért ontottam, ó Isten, szabadító Istenem! És igazságodat ujjongva hirdeti nyelvem. (16)

A vers első felének fordítása Luthernek is gondot okozott, 1517-ben még „vérkonokat”, (*Blutverwandten*) írt.⁵⁰ Az Isten igazságának „ujjongó” hirdetéséről ekkor ezt írja Luther: „Nem akarom többé emberek igazságát hirdetni, tetteiket dicsőíteni, egyedül a Te művedet! Elmondom, nincsen nagyobb igazságosságodnál, amely által minden megigazult igaz, amelyen kívül mindenki más bűnös”.⁵¹ 1532-ben kifejti, hogy mit jelent Isten igazsága: „Isten igazsága kellemes dolog, mert az Istent nem igazságos bíróként, hanem megbocsátó atyaként látja, aki nem azért kívánja használni az igazságosságát, hogy elítéljen minket, hanem, hogy megigazítson és feloldozzon”.⁵²

Nyisd meg ajkamat, Uram, és dicséretedet hirdeti szám. (17)

A zoltáros az Úr segítségét kéri ahhoz, hogy tudja dicsérni őt – ez annak a jele, hogy mennyire kemény munka a dicséret áldozatát bemutatni.⁵³ Valójában nem a zoltáros imádkozik, hanem a lélek nyög és sóhajtozik (Róm 8,26).⁵⁴

Hiszen a véresáldozatot nem kedveled, és ha égőáldozatot adnék is, nem vennéd szívesen (18)

49 LW 390

50 LVM 59

51 LVM 60

52 LW 392

53 LW393

54 LW 394

Itt Luther az ószövetségi ceremoniális törvényekről ír, amelyeknek a maguk idejében megvolt a helyük és szerepük és ezért nem szabad lekicsinyelni őket, már csak azért sem, mert Isten parancsolata szerint végezték azokat, Isten azonban ezekkel az egyetlen, igazi áldozatra mutatott.

Isten előtt a töredelmes lélek a kedves áldozat. A töredelmes és megtört szívet nem veted meg, Istenem! (19)

Az igazi áldozatról szól ez a vers, melynek lényege, hogy nem az ember ad az Istennek, hanem Isten az embernek. A megtört, bűnbánó szív már válasz Isten bűnbocsátó ajándékára. 1517-ben így foglalta össze Luther: „Mintha ezt akarná mondani a zoltáros: mindent »megvet« Isten, kivéve azt a szívet, mely alázatos és megtört: mivel az ilyen neki adja a dicséretet – önmagának pedig a vétet. Az ilyen semmit se ad Istennek, csak elfogad tőle. Isten is így akarja ezt, hogy valóságosan Isten legyen, hiszen Istenhez az méltó, hogy adjon, nem, hogy kapjon”⁵⁵.

„Ezt a szakaszt arany betűkkel kellene írni” – kezdi Luther az 1532-es magyarázatot, s azzal érvel, hogy itt nem Dávid, hanem a Szentlélek beszél. A skolasztikusok azon spekulálnak, hogy milyen is az Isten; ez a vers azt mutatja meg, hogy kicsoda az Isten a velünk való kapcsolatában. Ez már nem elméleti, hanem közvetlen tapasztalati istenismeret: Isten az alázatosak és a megtört szívűek Istene. Az emberi értelem csak a nyugtalan lelkiismeretig és a haragvó Istenig jut el, de Isten nem azt akarja, hogy féljenek tőle, hanem, hogy a megtört szívűek hozzá forduljanak. Luther itt lelkipásztori hangon biztatja, oktatja a hallgatóit, hogy Isten szenvedéssel, pestissel, háborúval, éhínséggel, betegséggel sújt bennünket, de csak azért, hogy megtérjünk őhozzá. Luther teológiája a vigasztalás teológiája. Emberi teológiánk sokszor csak az örömet és az életet akarja, de Luther tudatosítja hallgatóságában, hogy csak a szenvedés és a halál vezet az élethez. Amikor Dávidot Nátán szembesítette az igazsággal – *Te vagy az az ember!* –, Dávid megalázkodott és az volt az ő áldozata: a megtört szív, a bűnbánata.

Csak a szenvedés és a halál vezet az élethez.

55 LVM 61

MELLÉKLET

Az 51. zsoltár latin és hat különböző magyar fordításban

v	Vulgata	Zsidó IMIT utánnym. Makkabi (1993)	Károli 1 (1908 előtti; nazarénusok)	Károli 2 (1908)	Mai prot. Magyar Biblia Társulat (1990)	Szent István Társulat (1972)	Szent Jeromos Neovulgáta (2007)
3	miserere mei Deus secundum magnam misererordiam tuam et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam	Könyörülj, Istenem, kegyelmed szerint; irgalmad bősége szerint töröld el bűntetteimet.	Könyörülj rajtam én Istenem a te <i>irgalmasságod</i> szerint; irgalmasságodnak sokasága szerint töröld el az én bűneimet!	Könyörülj rajtam kegyelmeddel, Istenem, töröld el hűtlenségemet nagy irgalmaddal!	Könyörülj rajtam, Istenem, hiszen irgalmas és jóságos vagy, mérhetetlen irgalmadban töröld el gonoszágomat!	Könyörülj rajtam, Isten, irgalmad szerint, könyörületeséged szerint töröld el gonoszágomat!	Moss egészen tisztára vétkemtől, bűnöntől tisztíts meg engem!
4	amplius lava me ab iniquitate mea et a peccato meo munda me	Sokszorosan moss meg engem bűnömből, és vétkemtől tisztíts meg.	<i>Válóban</i> moss ki engemet az én álnokságomból, és az én <i>bűrömből</i> tisztíts ki engemet;	Egészen moss ki engemet az én álnokságomból, és az én vétkemből tisztíts ki engemet;	Teljesen moss le rólam bűnömet, és vétkemtől tisztíts meg engem!	Moss le bűnömet teljesen, tisztíts meg vétkemtől!	Moss egészen tisztára vétkemtől, bűnöntől tisztíts meg engem!
5	quoniam iniquitatem meam ego cognosco et peccatum meum contra me est semper	Mert bűntetteimet tudom én, vétkem előttem van mindig.	<i>Mert az én vétkemet eszmérem</i> , és az én <i>bűnöm</i> szüntelen előttem forog <i>nékem</i> .	Mert ismerem az én bűneimet, és az én vétkem szüntelen előttem forog.	Mert tudom, hogy hűtlen voltam, és vétkem mindig előttem van.	Gonoszágomat beismerem, bűnöm előttem lebeg szüntelen.	Mert elismerem gonoszágomat, és bűnöm előttem van szüntelen.
6	tibi soli peccavi et malum coram te feci ut iustificeris in sermone tuis et vincas cum iudicaris	Egyedül ellened vétkéztem, ami rossz a szemeidben, azt tettem; azért, hogy igaznak bizonyulj szóltadban, jogosnak ítéledben.	<i>Te ellened csak te ellened vétkéztem</i> , és <i>gonoszágol</i> szemeid előtt; hogy igaznak <i>ítéltsél a te beszéledben</i> , és <i>tiszta légy, mikor ítélsz</i> .	Egyedül te ellened vétkéztem, és cselekedtem azt, a mi gonosz a te szemeid előtt; hogy igaz légy beszéledben, és tiszta ítéledben.	Egyedül ellened vétkéztem, azt tettem, amit rossznak látsz. Ezért igazad van, ha szólsz, és jogos az ítéleded.	Egyedül te ellened vétettem, ami színed előtt gonosz, azt tettem. Te igazságosan ítélkezel, s mértányos vagy végrészedben.	Ellened vétkéztem, egyedül ellened, s azt cselekedtem, ami előtted gonosz, hogy igaznak bizonyulj beszéledben, és igazságos a te ítélededben!

v	Vulgata	Zsidó IMIT utányom. Makkabi (1993)	Károli 1 (1908 előtti; nazarénusok)	Károli 2 (1908)	Mai prot. Magyar Biblia Társulat (1990)	Szent István Társulat (1972)	Szent Jeromos Neovulgáta (2007)
7	ecce enim in iniquitatibus conceptus sum et in peccatis concepit me mater mea	Lám, bűnben születtem, s vétekben fogant engem anyám.	Ímé én <i>álnokságban</i> fogantattam, és az <i>anyám bűnben melegtített engemet az ő méhében.</i>	Ímé én vétekben fogantattam, és bűnben melengtetett engem az anyám.	Lásd, én bűnben születtem, anyám vétekben fogant engem.	Lásd, én vétekben születtem, már akkor bűnös voltam, mikor anyám fogant.	Ímé, gonoszágban fogantattam, és bűnökben fogant engem az én anyám.
8	ecce enim veritatem dilexisti incerta et occulta sapientiae tuae manifestasti mihi	Lám, igazat kívánsz a vesékben, s a bensőmben bölcsességet tudatsz velem.	<i>Ímé gyönyörködés te az igazságban gyönyörködöl, a mely a vesékben van, és bensőmben bölcsességre tanítasz engem. kíváltképpen a bölcsességre tanítottál vala.</i>	Ímé te az igazságban gyönyörködöl, a mely a vesékben van, és bensőmben bölcsességre tanítasz engem.	Te pedig a szívben levő igazságot kedveled, és a bölcsesség titkaira tanítasz engem.	De nézd, te az igaz szívben leled örömid – taníts meg lát a bölcsesség titkáira!	Ímé, te a szív igazságát szereted, bölcsességedet titokban nyilvánkoztattad nekem.
9	asparges me hysope et mundabor lavabis me et super nivem dealba	Tisztíts meg engem izsóppal, hogy tiszta legyek, moss meg, hogy hónál fehérebb legyek.	<i>Moss meg engemet izsóppal, és megtisztulok; moss meg engemet, és fejeirb lészek a hónál.</i>	Tisztíts meg engem izsóppal, és tiszta leszek; moss meg engemet és fehérebb leszek a hónál.	Tisztíts meg izsóppal, és tiszta leszek, moss meg és a fehérebb leszek, mint a hó.	Hints meg izsóppal és megtisztulok, moss meg és a hónál fehérebb leszek!	Hints meg engem izsóppal és megtisztulok, moss meg engem és a hónál fehérebb leszek!
10	auditui meo dabis gaudium et laetitiam exultabunt ossa humiliata	Hallasz velem vigaszt és örömet, ujjongjanak a csontok, melyeket összezúztál.	<i>Engedjed, hogy halljak örömet és vigaszt; hogy örvendezzenek az én tetemim, melyeket megrontottál.</i>	Hallasz örömet és vigaszt velem, hogy örvendezzenek csontjaim, a melyeket összezörtél.	Engedd, hogy vidámságot és örömet halljak, és vigaszt velem, melyeket összezörtél.	Hadd halljam örömet és boldogságnak hírért s ujjongani fognak megörtö csonjtajim.	Add, hogy örömet és vidámságot halljak, hadd ujjongjanak csonjtajim, amelyeket összezörtél.
11	averte faciem tuam a peccatis meis et omnes iniquitates meas dele	Rejtsd el arcodat vétkeimtől s mind a bűneimet töröld el.	<i>Rejtsd el arcodat az én vétkemtől, és töröld el minden álnokságomat.</i>	Rejtsd el arcodat az én vétkemtől és töröld el minden álnokságomat.	Rejtsd el orcádat vétkeim elől, töröld el minden bűnömet!	Fordítsd el arcod bűneimtől, s töröld el minden gonoszágomat!	

12	cor mundum crea in me Deus et spiritum rectum innova in visceribus meis	Tiszta szívet teremts nekem, Isten, és szilárd szellemet újítsd meg énbennem.	<i>Teremts bennem, tiszta szívet oh Isten, és az erős lelket újítsd meg bennem.</i>	Tiszta szívet teremts bennem, oh Isten, és az erős lelket újítsd meg bennem!	Teremts új szívet belém, s éleszd fel bennem újra az erős lelkületet!	Tiszta szívet teremts bennem, Isten, s az erős lelket újítsd meg bensőmben!
13	ne proicias me a facie tua et spiritum sanctum tuum ne auferas a me	Ne vess el engem színed elől, s szent szellemedet ne vedd el tőlem.	Ne vess el engem a te orczád elől, és a te szent Lelkedet ne vedd el én tőlem.	Ne vess el orczád elől, szent lelkedet ne vedd el tőlem!	Ne taszíts el színed elől, és szent lelkedet ne vond meg tőlem!	Színed elől el ne vess engem, szent lelkedet ne vond meg tőlem!
14	reddé mihi laetitiam salutaris tui et spiritu principali confirma me	Add vissza nekem üdvöd vigáságát, és készséges szellemmel támassz engem.	<i>Add meg nékem, a te idvezítésednek örömet, és az engedelmeinek lelkével erősíts meg engemet!</i>	Add vissza nekem a te szabadításodnak örömet, és engedelmisség lelkével támoassz engem.	Add meg újra üdvösséged örömet, erősíts meg a készséges lelkületben!	Add vissza nekem üdvösségem örömet, és készséges lélekkel erősíts meg engem!
15	docebo iniquos vias tuas et impii ad te convertentur	Hadd tanítsam az elpártolókat újjaidra, hogy a vétkesek hozzád megtérjenek.	<i>Tanítom a bűnösöket a te útjaidra, és a bűnösök tehozzád megtérnek.</i>	Hadd tanítsam a bűnösöket a te útjaidra, hogy a vétkezők megtérjenek hozzád.	Akkor utat mutatok majd a tévelygőknek, és megtérnek hozzád a bűnösök.	Hadd tanítsam újjaidra a bűnösöket, hogy hozzád térjenek az istenteleneik!
16	libera me de sanguinibus Deus salutaris meae exultabit lingua mea iustificatum tuam	Ments meg engem vérbüntől, Isten, segédelmem Istene: ujjongjon a nyelvem igazságodon.	<i>Szabadíts meg engemet a vértől, oh Isten, idvességemnek Istene! És az én nyelvem nagy örömmel hirdeti a te igazságodat.</i>	Szabadíts meg engemet a vérontástól, oh Isten, szabadításomnak Istenel! hogy hatsogja nyelvem a te igazságodat.	Ments meg a vértől, üdvösségem Istene, s nyelvem áldani fogja igazságosságodat.	Szabadíts meg a vértől Isten, szabadfő Istenem, hogy nyelvem ujjongva hirdesse igazságodat!
17	Domine labia mea aperies et os meum adnuntiabit laudem tuam	Uram, ajkaimat nyisd meg, hogy szájam hirdesse dicséretedet.	<i>Uram, az én ajkaimat nyisd meg és az én ajkaimat, és az én számat hirdeti a te dicséretedet.</i>	Uram, nyisd meg az én ajkaimat, hogy hirdesse szájam a te dicséretedet.	Nyisd meg, Uram, ajkaimat, és számat hirdetni fogja dicsőségedet.	Uram, nyisd meg ajkaimat, hadd hirdesse számat dicséretedet!

v	Vulgata	Zsidó IMIT utánnym. Makkabi (1993)	Károli 1 (1908 előtt; nazarénusok)	Károli 2 (1908)	Mai prot. Magyar Biblia Társulat (1990)	Szent István Társulat (1972)	Szent Jeromos Neovulgáta (2007)
18	quoniam si voluisses sacrificium dedissem utique holocaustis non delectaberis	Mert nem kívánsz vágóáldozatot, hisz adnám; égőáldozatot nem kedvelsz.	<i>Mert nem győzőnyörködöl az áldozatban, hogy azt adjam néked; az egészen égőáldozatot nem akarod.</i>	Mert nem kívánsz te véresáldozatot, hogy adnék azt, égőáldozatban sem győzőnyörködöl.	Hiszen a véresáldozatot nem kedveled, és ha égőáldozatot adnék is, nem vennéd szívesen.	Az áldozatok nem szereznek neked örömet, ha égőáldozatot hozok, nem fogadod el.	Hiszen nem kedveled a véres áldozatot, ha égő áldozatot hozok, nem tetszik neked.
19	sacrificium Deo spiritus contribulatus cor contritum et humiliatum Deus non spernet	Istennek vágóáldozatai: megölt lélek; megölt, zúzott szívét, oh Isten nem vetsz meg.	Az Isten előtt kedves áldozatok, a töredelmes lélek, a töredelmes és keserves szívét, oh Isten nem utáldod meg!	Isten előtt kedves áldozatok: a töredelmes lélek; a töredelmes és bűnbánó szívét oh Isten nem veted meg!	Isten előtt a töredelmes lélek a kedves áldozat. A töredelmes és megölt szívét nem veted meg, Istenem!	Áldozatom a bűnbánó lélek, az aláztos és töredelmes szívét nem veted meg.	A töredelmes lélek áldozat Istennek, a töredelmes, aláztos szívét, Isten, nem veted meg.
20	benigne fac Domine in bona voluntate tua Sion et aedificentur muri Hierusalem	Tégy jót Czióonnal kedvességedben, építsd fel Jeruzsálem falait;	Tégy jól a te jóakarataidból a Sionnak; és építsd meg Jeruzsálem kőfalait.	Tégy jól a te kegyelmedből a Sionnak; és építsd meg Jeruzsálem kőfalait.	Tégy jót a Sionnal kegyelmesen, építsd fel Jeruzsálem kőfalait!	Jóságodban, Uram, légy kegyes Sionhoz, építsd fel újra Jeruzsálem falait!	Tégy jót, Uram, jószágodban Sionnal, hogy felépüljenek Jeruzsálem falai.
21	Tunc acceptabis sacrificium iustitiae oblationes et holocausta tunc inponet super altare tuum vitulos feljutnak oltárodra	Akkor kívánsz majd igazsággal való vágóáldozatokat, égőáldozatot és egész áldozatot, akkor tulkok feljutnak oltárodra	<i>Akkor kedvesek lesznek előtted az igazságok, az égő és egész áldozat, akkor a te oltárodon áldoznak a hálaadásnak áldozati: akkor áldoznak néked tulkokkal.</i>	Akkor kedvesek lesznek előtted az igazságok, az égő és egész áldozat: akkor a te oltárodon áldoznak néked tulkokkal.	Akkor majd bemutatott áldozatokat, az égőáldozatot és a teljes áldozatot. Akkor majd áldozhatnak oltárodon bikákat.	Akkor majd tetszenek neked az igaz áldozatok, az égő- és a teljes áldozat, akkor majd fiatal tulkokat visznek oltárodra	Akkor majd kedvedet leled az igaz áldozatban, ajándékokban, egészen eléggő áldozatokban; Akkor majd fiatal bikákat tesznek oltárodra.

A prédikáló Luther¹

Előszó

A Luther-konferencia szervezői tavalyelőtt és tavaly is javasolták már, hogy a prédikáló Luther-ról tartsak előadást. Mindkét esetben fontosabbnak tűnő témára hivatkozva kitértem a javaslat elől. Idén kénytelen voltam belátni, hogy nem úszhatom meg, és megadtam magam. Nem mintha nem találtam volna aktuálisabb témát, hiszen 2012 egyházunkban az általános tisztújítás éve, amikor Luther ekkleziológiai kijelentéseinek és egyházszervező munkája során kiadott iratainak bizonyára nagyobb aktualitása lenne. De ezzel már háborús vizekre eveznék.

Mivel tehát se szelet vetni, se vihart aratni nem áll szándékomban, úgy döntöttem, hogy idén végre feldolgozom ezt a szelíd témát.

Arra természetesen nem vállalkozhatom, hogy Luther teljes igehirdetői munkásságát bemutassam. Nemcsak azért, mert összes fennmaradt igehirdetését magam sem olvastam – bár ez önmagában is elégséges ok –, hanem azért is, mert a prédikációk a lutheri életműnek oly nagy részét teszik ki, hogy egyetlen előadásban lehetetlenség róla teljes áttekintést adni.

Sermók

A prédikációnak a középkori egyházban két műfaja volt: a sermo és a homília.

Nem a teológiai végzettségű hallgatók tájékozottságát akarom kétségbe vonni, amikor emlékeztetek rá, hogy sermonak nevezik a nem bibliai textus alapján tartott, úgynevezett téma-

prédikációt, homíliának pedig a textus alapján mondott igehirdetést.

Luther ... vasárnap és ünnepnapokon mindig a textus alapján prédikált

Luther mindkét műfajt művelte. De más arányban, mint ahogy az a középkorban szokás volt. A vasárnapi és ünnepnap istentisztelete-

ken a prédikációk többsége ugyanis sermo volt. Hiszen az igéket, az epistolát és az evangéliumot latinul olvasták föl, amit a gyülekezet többsége nem értett. Utána fölment a pap a szószék-re, és valamilyen témáról prédikálni kezdett. Ünnepeken általában az ünnep jelentőségét méltatta, egyébként pedig vagy a vasárnap igéiben felmerülő valamilyen témáról beszélt, vagy egy éppen aktuálisnak ítélt erkölcsi kérdést vagy kegyességi szokást próbált körüljárni.

Luther ezzel szemben vasárnap és ünnepnapokon mindig a textus alapján prédikált, tehát homíliát tartott, és csak tanító jellegű prédikációs sorozatokon, mindenekelőtt a nagyhéten élt a sermo lehetőségével.

A *Hogyan szemléljük Krisztus szent szenvedését* című, 1519-ben a nagy hét több napján, felosztva elmondott sermóját ebben a körben – azt hiszem – ismertnek feltételezhetjük, hiszen a *Magyar Luther füzetek* 6. kötetében magyarul is hozzáférhető. Ebben a sermóban prédikált formában csendülnek fel Luther Heidelbergben két esztendővel korábban megfogal-

1 2012. január 28-án Révfülöpon, a Luther-konferencián elhangzott előadás első része.

mazott teológiai látásmódjának, a *theologia crucis*nak legfőbb elemei. Ezt mondja: „*Keresztyénnek ... csak azok nevezhetők joggal, akiket Krisztus neve és élete megragadott és belevont az ő életébe, miként Szent Pál mondja Galata 5,24-ben: »akik Krisztuséi, azok Krisztussal együtt megfeszítették testüket annak minden kivánságával együtt.« Mert Krisztus szenvedését nem szavakkal és jelképesen, hanem valóságosan kell átélni...*”

Hasonlóan ismertnek tételezhetjük fel a *Magyar Luther füzetek* 3. kötetében *Nyolc böjti prédikáció Wittenberg népének* címen magyarul is megjelent, úgynevezett *Invocavit* prédikációkat, amelyeket Luther 1522. március 9. és 16. között, böjt első vasárnapjától böjt második vasárnapjával bezárólag, Karlstadt kép-

és szoborromboló tevékenységének megfékezésére, sorozat formájában mondott el. Ezekben a prédikációkban fejti ki Luther talán első ízben az úgynevezett adiaforon – magyarul

közömbös – dolgokról vallott nézetét: amiről az istentisztelettel kapcsolatban Isten nem rendelkezett, arról ember ne merjen rendelkezni. Más szóval, amit Isten ígje nem ír elő, azt kötelező érvénnyel senki nem parancsolhatja meg, és amit Isten ígje nem tilt, azt ember sem tilthatja meg. Az oltár, a képek, a szobrok és nem utolsósorban az orgonák használata ebbe a kategóriába tartozik: Isten ígje nem rendelkezik róluk, tehát használatukat vagy mellőzésüket szabadon kell hagyni. Hiszen az üdvösség szempontjából közömbös, hogy élünk vagy nem élünk velük. Luther a már említetteken kívül ide sorolja a böjti időben fogyasztható vagy kerülendő ételek kérdését is.

Sajnálatos módon sok félreértés forrása lett, hogy a pénteki sermóban Luther ebben a keretben beszél az úrvacsoráról. De nem az úrvacsorát sorolja az üdvösség szempontjából adiaforon dolgok közé, mint ahogy ezt többen belemagyarázni próbálják szavaiba, hanem azt, hogy mikor él valaki a szentséggel. Az ellen tiltakozik, hogy a pápa a húsvéti időben való gyónást és úrvacsoravételt parancsba adja. Azzal érvel, hogy az ember hitének lángja sosem lobog egyforma intenzitással, hanem ingadozik. Az úrvacsorát üdvösségünkre pedig csak erős hittel vehetjük. Idézem: „*A pápa nem láthat senki szívébe, hogy vajon van-e hite, vagy nincs. Honnét is tudhatnám, hogy hiszed-e: Krisztus síkra száll érted, és mindenét odaadja érted, még a véré is, s hogy így szólít meg: lépj csak bátran elő, s ne lakozzék félelem a szívedben, eme ellenségeid közül egy sem árthat neked, törjön rád bár ördög, halál, bűn, pokol és minden kreatúra, ha én veled vagyok, nem tehetnek kárt benned, te csak bízzál bennem és kapaszkodj belém, én majd átsegítlek minden bajodon. ... Bizony nincs mindegyikünknek ilyen hite; bárcsak adná Isten, hogy minden tizedik embernek ilyen hite volna. Nézzétek, ilyen tiszta, túláradó kincse, amilyennel Isten az ő kegyelméből elárasztott minket, nem lehet akárkinnek, csak olyanoknak, akik megkísértetnek, történjék az testiekben vagy lelkiekben; testileg üldöztetés által, lelkiekben a lelkiismeret csüggedése miatt, kívülről vagy belülről az ördög által, aki akárhányszor megtölti a szívedet gyengeséggel,*

Nem az úrvacsorát sorolja az üdvösség szempontjából adiaforon dolgok közé.

*félelemmel és csüggedéssel úgy, hogy már azt sem tudod, hányadán állsz Isten-
nel, s bűneidet az orrod alá dörgöli. És mégis egyedül az ilyen félelemtől görcs-
be rándult, remegő szívben akar Isten lakni, ahogyan azt Ézs 66,2-ben mond-
ja. Mert hát ki vágnék akkor pajzsra, oltalomra és menedékre, ha nem érez-
ne szorongatást, hogy bűnei belé marnak, kínozzák és nap, mint nap kínlód-
nia kell velük? Mert hát különben nem volna még kész arra, hogy ezzel a lako-*

Legjobb dolguk azoknak van, akikre a
halál és az ördög kísértve támad szüntelen.

*mával éljen. Ez az étek éhes és sóvár-
gó embert kíván, mert szívesen veszi,
ha olyan éhes lélek veszi, mely a bűn-
nel örökös pörben él... Az olyan ember,
aki nem ilyen lelkiállapotban van, tar-*

*tózkodják egy ideig ettől a szentségtől, mert ez az étek nem kívánkozik jóllakott
és dugig telt szívekbe, s ha mégis oda kerül, hát megfekszi azt. Ha tehát a lelki-
ismeret ilyen szorongatását és csüggeteg szívünk buta esendőségét éreznék,
akkor lépnék teljes alázattal és tisztelettel az oltár elé, s nem pedig se szó se
beszéd, minden alázat és istenfélelem nélkül. Ilyenféleképpen hát nem érezzük
magunkat mindig erre indítva... Ezért a legjobb dolguk azoknak van, akikre a
halál és az ördög kísértve támad szüntelen, és nekik adatik a legkényelmesebb
módon, hogy erős hittel higgyenek... Krisztus is a magasságos szentség szerzé-
sénél ... ráijesztett ... a tanítványaira és megrendítette a szívüket, midőn azt
mondta, hogy el kívánja őket hagyni... és így szólt: »Egy közületek árul el en-
gem.« ... úgy ültek ők, mintha mindnyájan Isten árulói lennének. És csak miu-
tán mindegyikőjüket belső remegéssel és mély szomorúsággal töltötte el, amit
mondott, szerezte a magasságos oltári szentséget az ő vigaszukra és azzal bá-
torította őket, hogy e kenyér a megszorodottak vigasza, a beteg orvossága, a
haldoklóknak pedig élet, minden éhező étke, minden szegény és nélkülöző va-
lódí kincse.»*

Mi persze – valljuk meg – hajlunk rá, hogy ellentmondást fedezzünk fel Luther szavaiban. Mert úgy gondoljuk, hogy akinek magas hőfokon lobog a hite, annak az a jele, hogy nyugalma van a lelkiismeretének, és nem érez semmiféle kísértést vagy más ördögi támadást. Valljuk meg, hogy mi éppen akkor gondoljuk, hogy erős a hitünk, amikor – Luther szavával – lelkileg jóllakottak vagyunk. Luther azonban, aki a *theologia crucis* világ szempontjából fordított lo-
gikájával gondolkodik, nem így látja! Számára a lelkiismeret csüggedése, az Isten szándéka felől való elbizonytalanodás, és az emiatt görcsbe ránduló, remegő szív egyáltalán nem a hitetlenség vagy a gyenge hit jele! Ellenkezőleg! Számára mindez velejárója a valódi és nem képzelt hitnek! Mert nem az a hívő, aki hívőnek képzelet magát, hanem aki nemcsak elfogadja Isten róla alkotott ítéletét, de megengedi Istennek, hogy olyannak láttassa meg vele önmagát, amilyen valójában, amilyennek a maga értékítélete szerint soha nem gondolná magát. Ám akinek megadatik, hogy mintegy Isten szemével lássa magát és az életét, annak bizony görcsbe fog rándulni a szíve, és meg fogja tanulni, mit jelent az Isten előtti remegés. És éhezni fogja a kegyelmet, amit Isten a

szentségben felkínál. Hittel és mégis szent félelemmel fog közeledni a szentséghez, és az ő fülében nem fog idegenül csengeni a keleti egyház ősi liturgiájában a pap úrvacsorához szólító szava: „Közeledjétek hittel, közeledjétek szent félelemmel!”

Luther jól látja: a valóban hívőket Isten újra meg újra megajándékozta azzal a félelemmel és remegéssel, amit halála óráján mindenki átél majd. Nem azért, hogy ebben hagyja őket, hanem hogy megláttassa velük valódi állapotukat, elveszett voltukat, és még idejében éhséget támaszson bennük arra a kegyelemre, amit ő örömmel ad meg nekik, aminek a szentségben is zálogát nyújtja.

Aki elolvasta a nyolc böjti sermót, bizonyára szokatlannak találta a hangot, amit Luther ezekben megüt. De nem feledhetjük, hogy ezek a sermók valóságos harci helyzetben hangzottak el, és elérték céljukat, mert egy hét leforgása alatt békességet teremtettek. Ennek pedig bizonyára az a magyarázata, hogy Isten eszközül használva Luther szavait, üdvösségesen félemlítette meg, és töltötte el szent remegéssel azoknak a szívét, akik előtte Karlstadt biztatására oly magabiztosan kezdtek el törni és zúzni a templomban.

Luthernek még három másik sermoja is elérhető magyar nyelven, a *Magyar Luther füzetek* 4. kötetében. Nevezetesen a bűnbánatról, a keresztségről és az úrvacsoráról szóló sermo.

A bűnbánatról szóló sermóban Luther először is különbséget tesz a büntetés elengedése és a vétek megbocsátása között. Míg a büntetés elengedése nem újí ki a bűnt az emberből, és következőképpen nem békíti ki az embert az Istennel, addig a vétek megbocsátása igen.

Luther hangsúlyozza a bűnbánat és a törelem fontosságát a bűnbocsánat elnyeréséhez, de nem mulasztja el hozzátenni: „a bűnbocsánat ... nem adatik senkinek sem a saját bűnei fölötti bánat, sem az elégtétel cselekedetei érdeméért, hanem egyedül Isten azon ígéretébe vetett hitért, hogy »amit feloldozol, fel lesz oldva...« stb. Bár a töredelmet és jó cselekedetet nem szabad elhagyni, de ezekre semmiképpen sem lehet építeni, hanem egyedül Krisztusnak arra a bizonyos ígéjére, amely biztosít arról, hogy ha a pap feloldoz, akkor fel is vagy oldva. Töredelmed és cselekedeteid megcsalhatnak, és az ördög hamar semmivé teszi ezeket a halálban és a kísértésben. De Krisztus, az Istened, nem hazudik, sem nem inog meg, és az ördög az ő ígéjét nem tudja semmivé tenni. Ha erre építesz szilárd hittel, azon a kősziklán állsz, amellyel szemben a pokol kapui és minden hatalma sem állhat meg. ... Ezért ha hiszel a pap szavának, amikor feloldoz, azaz Krisztus nevében és az ő ígéjének erejével mondja, »feloldozlak bűneidből«, úgy a bűneid bizonyosan fel vannak oldozva Isten, minden angyal és minden teremtmény előtt, nem teérted, nem a papért, hanem Krisztus igaz ígéjéért, aki nem hazudhatik, amikor mondja: »Amit feloldasz, oldva legyen!« Ha pedig nem hiszed, hogy valóban megbocsáttattak bűneid, és valóban megszabadul-

A lelkiismeret csüggedése, az Isten szándéka felől való elbizonytalanodás, és az emiatt görcsbe ránduló, remegő szív egyáltalán nem a hitelenség vagy a gyenge hit jele!

tál tőlük, úgy pogány vagy, nem keresztyén, és hitetlen Urad, Krisztusod iránt, ami a legsúlyosabb Isten elleni bűn. ... Mert ilyen hitetlenségeddel Istenedet hazugnak minősíted, aki papja által mondja, hogy szabad vagy bűneidtól. ... Nincs nagyobb bűn, mintha nem hisszük a bűnök bocsánatáról szóló tételt, amit a hitvallásban naponként imádkozunk. Ez a bűn a Szentlélek elleni bűn, mely erősíti és örök időkre megbocsáthatatlanná teszi az összes többi bűnt. Ezért nézd, milyen kegyelmes Istenünk és Atyánk van nekünk, aki nemcsak ígéri bűneink bocsánatát, de meg is parancsolja a legsúlyosabb bűn terhe alatt, hogy higgyük el neki, hogy azok megbocsáttatnak. ... Ne vitatkozz hát arról, hogy bűnbánatod elegendő-e, vagy sem, hanem légy bizonyos abban, hogy minden igyekezeted, bűnbánatod nem elegendő, és ezért menekülj Isten kegyelméhez, és légy egészen biztos az ígében, amit a szentségben hallasz... Tehát igaz, hogy a pap valóban megbocsátja a bűnt és vétket, de nem adhat a bűnösnek hitet, mely a bűn-

... A büntetés elengedése nem úzi ki a bűnt az emberből ...

bocsánatot ... elfogadja. Ezt Istennek kell adnia, de a bűnbocsánat mindenképpen valóságosan olyan igaz, mintha Isten maga mondaná, akár megragadja a hit, akár nem. Ez a hatalom a bű-

nöket megbocsátani, vagyis Isten helyett »ítéletet mondani« az Ószövetségben sem a főpapnak, sem az alsóbb rendű papnak, sem a királynak, sem a prófétaknak, sem senkinek a nép között nem volt... Az Újszövetségben, ha nincs jelen pap, minden keresztyén embernek megvan ez a hatalma, éppen Krisztus ígérete alapján, ahogyan azt Péternek mondta: »Amit megoldasz a földön, legyen a mennyben is oldva!«»

A keresztségről Luther többek között ezt mondja: „...igaz ugyan, hogy amikor az ember kijön a keresztségből, tiszta és bűn nélküli, egészen ártatlan. De ezt sokan nem helyesen értik: azt gondolják, nincs itt többé semmi bűn, lusták és hanyagok lesznek a bűnös természet megöklésében, s ugyanúgy viselkednek egyesek a gyónás után is. Ezért helyesen kell értenünk és tudnunk, hogy amíg testünk itt él, természeténél fogva gonosz és bűnös. Isten, hogy ezen segítsen, azt határozta, hogy egészen mássá és újjá akarja teremteni. Amint Jeremiás 18-ban mondja: a fazekas azt a fazekat, amely nem jól sikerült, újra összegyúrja az agyaggal, aztán másik fazekat készít, olyat, ami neki tetszik. Így vagytok – mondja Isten – ti az én kezemben. Vagyis mi az első születéskor nem jól sikerültünk. Ezért újra a földbe vet bennünket a halál által, és újjáteremt minket az utolsó napon, hogy akkor jól sikerüljünk és bűn nélkül legyünk. Ezt a végzést kezdi végrehajtani a keresztségben.”

A Krisztus valóságos szent testének sacramentumáról című sermóban Luther többek között ezt mondja: „Ennek a szentségnek a jelentése vagy eredménye az összes szentek közössége. Ezért nevezik általában synaxis-nak, vagy communionnak is,

azaz magyarán közösségnek. A latin *communicare* pedig a közösség elfogadását jelenti, s magyarán azt mondjuk: a szentséghez járulni. Ennek az az értelme, hogy Krisztus a szentekkel együtt egy lelki testet alkot, amiképpen egy város népe is egy közösség és test, s minden egyes polgár a másoknak és az egész városnak a tagja. Ekképpen az összes szentek tagjai Krisztusnak és az egyháznak, amely Istennek örökkévaló lelki városa, és aki felvételt nyer ebbe a városba, az a szentek közösségébe vé-

tett fel, Krisztus lelki testébe kapcsoltatott be, annak tagjává lett. ... Ez a közösség abban áll, hogy Krisztusnak és szentjeinek minden lelki javában részesül, s ezeket velük együtt birtokolja, aki ezt a szentséget veszi, viszont minden szenvedés és bűn is velük közössé válik. Ekképpen a szeretet szeretetet ébreszt és egyé tesz. De hogy a könnyen érthető hasonlatnál maradjunk: ahogy egy város valamennyi polgárának közös tulajdonává válik annak a városnak a neve, tisztessége, szabadsága, minden hasznot hozó ügye, szokása, életmódja, segítsége, támasza, védelme, és egyéb hasonló dolgai, úgy minden veszedelme is: tűzvész, árvíz, ellenség, halál, kárvallás, sérelem és hasonlók. Mert aki együtt akarja élvezni a javakat, annak együttesen vállalnia kell a terheket is, és a szeretetet szeretettel viszonznia. ... Ebben a szentségben tehát maga Isten ad az embernek a pap által biztos jelet arról, hogy Krisztussal és az ő szentjeivel egyesül, s minden dolguk közös lesz, úgy hogy Krisztus szenvedése és élete az ő sajátjává válik, úgyszintén az összes szentek élete és szenvedése. Aki tehát őt bántja, Krisztust és az összes szentet bántja meg. ... De ugyanígy kell az embernek közösséget vállalnia Krisztus és az ő szentjeinek minden nyomorúságával és bajával is, ezt is velük együtt kell szenvednie és viselnie. ... Hajdanában helyesen éltek ezzel a szentséggel, és megtanították a

népet arra, hogy helyesen értelmezze ezt a közösséget, úgy hogy a testi eledelt és javakat is összehordták az egyházban, s kiosztották azok közt, akik rászorultak, amint Pál le is írja 1Kor 11-ben. Innen ered a misében a *collecta* szó, ami közös gyűjtést jelent... Volt is akkor sok mártír és szent. ... Akkor egyik keresztyén pártfogásába vette a másikat, egyik segítette a másikat, egyik a másik szenvedésével együtt érzett, hordozta a másik terhét és baját. ... Azután légy rajta, hogy te is mindenkinek add át magad közösségre, és senkitől ne különülj el gyűlölettel vagy haraggal: mert a közösségnek, szeretetnek és egységnek ezzel a szentséggel nem fér meg a viszálykodás és a szakadárkodás. Mások hibáit és szükségét a szívedre kell vened, mintha azok a tied lennének, és minden képességedet latba kell vetned, mintha ez viszont az övék lenne, amiképpen Krisztus teszi

Mi az első születéskor nem jól sikerültünk.

Hajdanában helyesen éltek ezzel a szentséggel, ... volt is akkor sok mártír és szent.

ezt veled ebben a szentségben. Azt jelenti ez, hogy a szeretet által egymásba olvadjunk, sok darabkából egy kenyérré és itallá váljunk, saját egyéni formánkat elhagyjuk és egy közös formát öltünk. Ezért van az, hogy a káromlók, hamisan ítélkezők és más emberek megvetői ebben a szentségben elkerülhetetlenül a halált veszik, amint Szent Pál 1Kor 11,29-ben írja. ... Holott Krisztus azért adta a testét, hogy a szentség jelentését, a közösséget és a szeretetben való átformálódást gyakoroljuk, s saját természetes testünket kevesebbre becsüljük, mint a lelki testünket, vagyis az ő szentjeinek közösségét. ... Ez a szentség tehát olyan gázló, híd, ajtó, hajó és hordágy, amelyen és amelyen keresztül ebből a világból az örök életbe megyünk át.

Meg kell még jegyeznem, hogy az előbbiekben idézett, úrvacsorát érintő két sermóban, melyek – és itt most valóban fontos a dátum – 1519-ből, tehát Luthernek a svájci úrvacsora értelmezésekkel való találkozását megelőző időből származnak, Luther – hadd mondjam, így – gyanútlanul használja a kenyérré és a borra a *jel* és a *jegy* kifejezéseket. Ő ebben Szent Ágoston klasszikus meghatározásának szellemében jár el: „*Accedat verbum ad elementum et sit sacramentum*” – „*Az ige csatlakozik az anyagi jegyhez, és szentség lesz.*” Ugyanakkor – mint a sermo címe is mutatja – Luther az úrvacsorát ekkor is Krisztus valóságos teste és vére szentségének hiszi és vallja. Amikor pedig Luther később azt tapasztalja, hogy svájci reformátusok a *jel* és a *jegy* kifejezéseket a valóságos test és vér jelenlétének kétségbevonására és tagadására használják, dühösen veti el ezeket a kifejezéseket, és ő maga soha többé nem használja őket, amikor az úrvacsoráról ír. A reformátusokat pedig *A krisztus ezen igéi* »*Ez az én testem; ez az én vérem*« *még mindig erősen állnak* című, Zwingliék ellen kiadott könyvében több ízben is gúnyosan nevezi *jeleskedőknek* és *jegyeskedőknek*. Ezt a későbbi fejleményt feltétlenül figyelembe kell vennünk, amikor Luther korai sermóit olvassuk.

Mielőtt Istentől kérnénk valamit, meg kellene vizsgálnunk, van-e biztos ígéretünk a meghallgatásra.

A sermók közül utoljára egy magyarul még ki nem adott 1519-ből való nagyheti prédikációból szeretnék idézni, melynek címe *D Luther Márton wittenbergi ágostonos nagyheti sermoja az imádságról és a körmenetről*.

Az imádságról Luther itt ezt mondja: „*Hogy imádságunk jó legyen és meghallgatásra találjon, két dolgot kell megjegyeznünk. Az első, hogy Istentől parancsunk vagy ígéretünk kell, hogy legyen, ami alapján úgy gondolhatunk arra, amit kérünk, hogy ő azt már előre elkészítette számunkra, és ezen felbátorodva kérhetjük. Mert amiről Isten nem parancsolta meg, hogy kérjék, és a meghallgatást sem ígérte meg, azért még ha minden teremtmény együtt imádkozna is, egy szemernyit sem kaphatna abból. Ebből aztán az következik, hogy Istentől senki sem kaphat semmit önmaga vagy az imádsága érdeméért, hanem egyedül csak Isten jósága alapján. Ő minden kérésnek és kívánságnak eléje siet, és az ő kegyelmes ígérete és parancsolata által arra indít bennünket, hogy imádkozzunk*

és kérjünk, ahogy tanultuk is, hogy ő sokkal inkább kész gondoskodni rólunk, és készségesen megadja, amit igénylünk és keresünk. Ezért nyugodtan kérhetünk, és legyünk bizonyosak, hogy ő még többet is ad, mint amit kérni szeretnénk. Másodsor: Nincs semmi okunk, hogy Isten igaz és szilárd ígéreteiben kételkedjünk. Mert ő éppen azért ígérte meg a meghallgatást, és azért parancsolta, hogy kérjünk, hogy lelki bizonyosságunk és erős hitünk legyen, hogy kérésünk meghallgatásra talál, miként Mt 21-ben és Márk 11-ben ő maga mondja: „Mondom nektek, hogy mindaz, amit csak hittel kértek, az meglesz nektek, és bizonyosan megtörténik.” És Lk 11-ben: „Kérjétek, és adatik, keressetek, és találtok, zörgessetek, és megnyitattik nektek”. Van itt köztetek egy olyan fiú, aki kenyeret kért az apjától? Talán követ adott neki helyette? Vagy ha halat kért a fia, melyik apa adott neki helyette kígyót? Vagy ha tojást kért a fia, melyik apa adott neki skorpiót? Így ha ti, akik nem vagytok jók, mégis képesek vagytok jó ajándékokat adni a gyermekeiteknek, mennyivel inkább fog a ti mennyei Atyátok Szentlelket adni nektek, ha kéritek őt. Ezekkel és a hasonló ígéretekkel és parancsolatokkal kell bátorítanunk magunkat...”

Talán ma sem haszontalan, ha meggondoljuk: meg nem hallgatottnak vélt imádságaink keserű tapasztalata miatt nem az imádkozás értelmét kellene rögtön kétségbe vonnunk, hanem Luther tanácsát megfogadva, mielőtt Istentől kérnénk valamit, meg kellene vizsgálnunk, van-e biztos ígéretünk a meghallgatásra. Mert Isten nem hazudik: amit megígért, azt biztosan meg is adja. Amit nem ígért meg, azt csak akkor adja meg, ha szent akaratával megegyezik, ami egyet jelent azzal, hogy a meghallgatás valóban javunkat és üdvösségünket szolgálja.

Töprengés a Reménység Fesztiválról

Június első három napján rendezték meg a Reménység Fesztivált Budapesten a Papp László Sportarénában. Az egyházi és világi média is rendszeresen tudósított az előkészületekről és magáról az alkalomról is. Első látásra öröme adhat okot az, hogy a hazánkban élő nagy és kicsi keresztyén felekezetek együtt, közösen mozdultak és lelkesedtek. Ugyanakkor a felszín mögé néző, és a megkülönböztetés művészetében konzekvens teológiai látás néhány kérdéssel is szembesít minket. Előre bocsátom, hogy a részben nyitva hagyott kérdések megfogalmazásakor nem felejtjük el, hogy a Szentháromság Isten gyakran számunkra furcsa mederben és körülmények között is cselekszik. A Szentlélek Úristen a Reménység Fesztiválon is teremthetett hitet. Egyedül az Úr tudja, hogy pontosan mi történt ott szívekben és életekben. Mindez azonban nem jelenti, nem jelentheti azt, hogy a Reménység Fesztivállal kapcsolatban megfogalmazódó kérdések elől kitérjünk.

A különböző felekezetek – úgy tűnik – egységes lelkesedése biztosan garancia arra, hogy a Reménység Fesztiválra szükség volt? A katolikus, református és evan-

gélikus felekezetek vezetői is védnökséget vállaltak a Fesztiválért, nevüket és ezzel felekezetük nevét, jóváhagyását is adták az alkalomhoz. Néhány egyházi vezető szolgálatot is vállalt a Fesztiválon. Azonban ne feledjük, hogy

Az amerikai megoldó képletek, panelek nálunk is egyre inkább teret nyernek.

bárminek az igazságtartalmát és helyén valóságát nem az igazolja önmagában, hogy hányan és milyen titullussal hagyták jóvá aláírásukkal.

Kinek szólt a Fesztivál? Ki volt a „célközönség”? Tekintettel arra, hogy a gyülekezeti lelkészek segítségét, mozgósítását kérték, evangélikus részről nagyrészt azok voltak ott, akik amúgy is résztvevői a kerületi és országos alkalmaknak, és többnyire tagjai a saját gyülekezetük közösségének is. Persze elhangzott a kérdés is: az aktív gyülekezeti tagok vigyenek valakit, aki távol csámborog a hittől, de azért nagyrészt az „egyházi tőzsgárda” vett részt a Fesztiválon.

Mi volt az összejövetel célja? A Fesztivál honlapján olvashatóan az, hogy „hiteles emberek hiteles módon” szólják az evangéliumot. Így azután a hívek megerősödött hittel, megújult lendülettel térnek majd haza, és vetik bele magukat a Krisztusról tanúskodás szolgálatába. Főlkészítő tanfolyamokat szerveztek azért, hogy megtanítsák a magyar igehirdetőket, hogyan is kell az evangéliumot „eredményesen” hirdetni. Akármennyire is a szervezők javára szeretném magyarázni ezt a gondolatmenetet, nem tudok kitérni a kérdés elől: otthon a gyülekezetben, a templomban nem hiteles emberek nem hiteles módon szólják az evangéliumot?! Az ige immár egy évezrede szól Magyarországon, nem Franklin Grahammel kezdődött a keresztyén igehirdetés és a magyarországi keresztyénség. Igaz, nehezen éljük meg azt, hogy – finoman fogalmazzak – igencsak sokrétű az evangélikus szószékeken az igehirdetés minősége, de nem az törté-

nik-e, hogy a Fesztiválnak előbb említett célját magunkévá téve eleve leértékeljük és hiteltelennek tartjuk az otthoni gyülekezetben megszólaló igehirdetést? És nem az történik-e, hogy ehhez bár óvatlanságból, de lelkesen asszisztálunk?

Mitől jobb, miért több, miért hitelesebb egy messziről jött idegen szava? Egy amerikai számára csak térkép e táj, legyen bármilyen lánglelkű és aranyszájú. Semmit nem tud, és nem érez, mert nem is tudhat, és nem érezhet abból a kulturális, szociológiai és más szálakkal is tarkított szövetből, amit Európa és főleg az egykori vasfüggönyön túli rész megél. Persze az is igaz, hogy az egyház történetében a távolról érkező igehirdetők tanúskodása következtében gyülekezetek jöttek létre, például az Pál apostol missziói útjai során született gyülekezetek. Pál apostol viszont a teljes, hamisítatlan, Krisztus-központú evangéliumot hirdette, és nem úgy érkezett útjának állomásaira, hogy hónapokon keresztül profi csapattal szerveztette meg a tömeges hallgatóságot. Napjainkban viszont azt látjuk és tapasztaljuk, hogy az amerikai megoldó képletek, panelek nálunk is egyre inkább teret nyernek a gazdaságban, hétköznapi életben, gondolkozásban. Egyre inkább teret nyer a történelmi felekezetekben is a „siker-teológia”, és a megtérők számát statisztikában rögzítő, vagy éppen dicsőségtáblán feljegyző eredmény-központúság. Szabad-e ehhez az egyháznak csatlakozni? Nem a *status confessionis* helyzetében voltunk-e, amikor azt mondhatta volna a létszáma nézve kicsi evangélikus felekezet, hogy a Reménység Fesztiválra mozgósításban mi az ígéhez kötött lelkiismeretünkkel nem vehetünk részt, mert a nyilvánvaló teológiai hangsúlyeltolódások ezt már nem teszik lehetővé?

Mi történt a Fesztivál után? A szervezők szándéka az volt, hogy a résztvevőket valamelyik felekezet szervezett közösségébe irányítsák. De hiszen a legtöbben nem éppen onnan jöttek? Bizonyos, hogy a Fesztivál résztvevői számára élményt jelentett a nagy tömeg, a közös éneklések, a bizonyára profi szervezés. A Fesztivál azonban véget ért, a reflektorok fénye kihunyott, a sztárok elrepültek – a résztvevők hazamentek. Többségük a korábbi, jól megszokott, szeretett vagy éppen kritizált gyülekezetébe, hogy szeretett vagy kritizált papja, lelkésze szájából hallja az ígét. Azt az ígét, amely nem tért vissza Istenhez úgy, hogy el ne végeznék dolgát. A „megtérők” számát és nevét pedig nem emberi statisztika nyugtázza, hanem az Élet Könyvében jegyzik. A hirdetett ige hitelességét pedig soha nem az igehirdető emberi hitelessége biztosította, hanem a Föltámadott, aki megszólal és megszólít. Hazánkban is immár ezer esztendeje

Nem a status confessionis helyzetében voltunk-e?

Summary

Our periodical opens with the a sermon from **Zoltán Isó** about the yoke of Christ.

Following this we continue reviewing the Lutheran theology with the topic of confession which was named by Luther the third sacrament in the beginning.

The newest study from **Enikő Böröcz PhD** titled *Bishop Lajos Ordass and the Finnish Church* brings interesting and less known facts and pieces of information. It contradicts the opinion that Bishop Ordass had no contact with the Finnish church leaders. On the other hand it reflects on the two different views characterizing the relationship of the Finnish leaders with Bishop Ordass.

We continue publishing the lectures given at the Luther-conference. We bring the *Explanations of the 51st Psalm* from **Tibor Fabiny PhD**, and the first part of *The Preaching Luther* from **Antal Véghelyi**. We give help with studying the psalm explanation by enclosing different translations.

In our new column *Responses* we bring thoughts concerning the huge program on this past summer, the Festival of Hope from the aspect of Lutheran theology.

We hope our Readers will enjoy this newest issue of our periodical!

Zusammenfassung

Diese Ausgabe beginnt mit der Rubrik *Predigten* und diese mit einer Betrachtung **Zoltán Isós** über das Joch Christi.

Danach setzen wir die Besprechung Lutherischer Theologie mit dem Thema Beichte fort, die von Luther anfangs als drittes Sakrament bezeichnet worden ist.

Dr. Eniko Böröcz neueste interessante Studie, die den Titel *Lajos Ordass und die finnische Kirche* trägt, beleuchtet wenig bekannte Informationen und ihre Zusammenhänge. Sie widerlegt die Meinung, dass Ordass keinerlei Beziehungen zu den Leitern der finnischen Kirche hatte, gleichzeitig stellt sie die beiden unterschiedlichen Standpunkte dar, die die Einstellung der finnischen Kirchenführer zu Ordass charakterisierten.

Wir setzten die Veröffentlichung der auf der Luther-Konferenz gehaltenen Vorträge fort mit **Dr. Tibor Fabiny's** Vortrag über *Erklärungen zum 51. Psalm* und dem ersten Teil von **Antal Véghelyis** Vorlesung mit dem Titel *Der predigende Luther*. Als Hilfe zum Studium der Psalmenerklärung bieten wir eine Anlage, in der unterschiedliche Psalmenübersetzungen zu lesen sind.

In unserer neuen Rubrik *Visszhang* (Echo) finden sich einige Gedanken aus der Sicht lutherischer Theologie zum Fest der Hoffnung, einer Großveranstaltung, die Anfang Sommer stattfand.

Wir hoffen, dass unseren Lesern die neue Ausgabe Freude bereitet.

E számunk szerzői

Dr. Böröcz Enikő lelkész, egyháztörténész – Budapest

Dr. Fabiny Tibor egyetemi tanár – Budapest

Isó Zoltán lelkész – Veszprém

Kovács László lelkész – Nemeskolta

Véghelyi Antal lelkész, teológiai referens – Budapest

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Útravaló (áhitatok minden napra)	1970,-
Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Vádirat (korrajz)	50,-
Ordass L.:	Jó hír a szenvedőknek (igehirdetések, 1956–57)	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Giertz Bo-Ordass:	Hitből élünk	600,-
Lyngar-Ordass:	A fákllya (ifjúsági áhítatos könyv)	450,-
Terray L.:	Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja)	250,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írásmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról	900,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rőzse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangélikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Itzés J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapi B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Thurnayné Schulek V.:	Termő csipkebokor	2400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Gémes István:	... „saját kezemmel írom: Pál”	1400,-
Ifj. Joób Olivér:	Tenger harcon át – Joób Olivér élete (1910–1969)	1800,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhítat egy évre	1400,-

A keresztyén igazság előfizetési díja: 1700,- Ft. Külföldre 15€- Egy szám ára 450,- Ft.

Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Könyveink postai szállítást vállalja a Huszár Gál könyvesbolt (1054 Budapest, Deák tér 4. Telefon: 1 / 266-6329)

Tartalmi összesítő

Folyóiratunk az *Igehirdetés* rovattal és benne **Isó Zoltán** Krisztus igájáról szóló elmélkedésével kezdődik.

Ezután folytatjuk a lutheri teológia ismertetését a Luther által kezdetben harmadik szentségnek nevezett gyónás témájával.

Dr. Böröcz Enikő legújabb tanulmánya, mely az *Ordass Lajos és a finn egyház* címet viseli, érdekes, és kevesek által ismert információkra, összefüggésekre világít rá. Cáfolja azt a véleményt, hogy Ordassnak semmi kapcsolata nem volt finn egyházi vezetőkkel, ugyanakkor bemutatja azt a két különböző álláspontot, ami a finn vezetők Ordasshoz való viszonyulását jellemezte.

A Luther-konferencián elhangzott előadások publikálását is folytatjuk. **Dr. Fabiny Tibor** az **51. zsoltár magyarázatáról** tartott előadását, és **Véghelyi Antal** *A prédikáló Luther* címmel elhangzott előadásának első részét közöljük. A zsoltármagyarázat tanulmányozásához segítséget nyújtunk a melléklettel, melyen a zsoltár különböző fordításai olvashatók.

Új rovatunkban a *Visszhangban* a lutheri teológia szempontjából fogalmazunk meg néhány gondolatot a nyár eleji nagyszabású rendezvényről, a Reménység Fesztiváljáról.

Reméljük, Olvasóink örömmel forgatják majd folyóiratunk legújabb számát!